

798-1
Цилә сәндәләнк вәйләннәш прольэтарвәлә, икътәш ушныда!

1 а
**ЯКШАР
ЗНАМӨҮ**

№ 12

ДЕҚАБР

ҚЫРЫҚ - МАРЫ ИЗДАТЪЭЛЬСТВЫ

1

9

3

5

Вуйлымаш

<i>К. Афинозенов</i> — Кымы и пәрви	
<i>Коробов С.</i> — Йүрнәштә 1905 ин ылыш революци	
<i>Н. Замәтнин</i> — Козмодәмянск халаштыш пәшә тыңәлмәш гишән әшбндәрбимәш	
<i>Н. Игнатъев</i> — Шутъа (шайыштмаш)	15
<i>Тьотъор П.</i> — Шәдәнгы калац	18
<i>Лукйанов Васи</i> — Акпарс гишән	21
<i>В. Ошкан</i> — Поп—пиш ородок (йамак)	27
Изи әргы (йамак)	29

Сни
К. И. |
круж
тидә
иввал

лаң г
рово
П.
льәт
тәди
Р.
әмдә
вин
Т
ин |
рән
шот
акл
”
тәг
44С
тәг
|
лис

ЙАКШАР

ЗНАМЫ

№ 12 (71)

ТЫЛЗЭШ ИКӘНӘ ЛӘКШЫ ПОЛЫТЬИКЫ, ЭКОНОМИКЫ ДӘ
СЫНЛЫ ЛИТЬЭРАТУРАН КЫРЫК-МАРЫ ЖУРНАЛ
ЛӘКТАШ ТЫНҖАЛЫН ГЫНЬ, КУТ ИШКЫ КӘН

1935

ДЭКАБР

1935

К. Афиногенов

Кымлы и пэрви

Снимкышты: Касаткин
К. И. Юр'евшты соц.-дем.
кружокым сәк пәтарнок
тиды оргагизуйән. кызыт
инвагид. Москвашты ыла.

Российски промышльәнность, когон кушкын кол-
тымжы паштәк, 1890 ивлä пәйтәмәштә дә 1900 ивлä
тынғәлмәштә кужын шывшылатшы промышльәнный
кризис пәриодышкы пырән кән. Мәталлурги, уголь-
ный дә нәэфтә промышльәнность тынғәм кужын
шывшылатшы кризисышты ылыныт. Кәртны дә
угольный промышльәнностьышты производствы
көтәргән, чәдәмбән, цәнәвлä валәнбәт, нәйнәвлä
паштәкшә ровочывләм пәшәгыц карагдаш тынғә-
ләнбәт.

Помәшбәквлä зәмльәлән монополиствә ылыныт.
28000 помәшбәквлä кидышты 68 мөйлион сәтинä
зәмльä ылын; вәс шамактон кәләсышәш гынь,
10 мөйлион хрәсән хозәйствы кидыштыш нәрбәтә
зәмльä ылын. Чәдәбә силаан дә чәдәбә зәмльәлән
хрәсәнбә, помәшбәкын зәмльәм арәндәш нәлмә
тәрәйм когон түләймәжбәдон, помәшбәк хозәйства-
лаң прибавочный продуктым когон түлән. Хрәсәнвләм дә сола хозәйствы
ровочывләм помәшбәквлä когон дә когон эксплуатируйән.

Промышльәнный кризис классовый противрәчивләм когоәмдән дә про-
льэтариатым анзыл вәрәшкы лыктын, рәволюционный кәрәдәлмәшбәшты
тәдәбәм гәгәмонын ыштән.

Русско-йапонски ырысы классовый противрәчивләм эчәәт когон кого-
әмдән. Ти ырысы прольэтариат дон хрәсәнвлә анцылны самодьәржа-
вин лышкыды ылмыжым дә шүн шәцмәжым анчыктән пуән.

Тәвә тидәвлä цилä 1905 ин ылшы рәволюцим тәрвәтән колтәнбәт. 1905
ин ылшы рәволюцин тынғәлтәшшәш 1905 ин йанварь 9(22-ын) ылшы „вәй-
рән рушәрнәш“ („Кровавое воскресенье“ манмы кәчбәм) В. И. Ләнин
шотлән. Кугижән правитәльствы ти кәчбән кугижәлән нымат бинәнәш
акли манмы вәй йоктарыман остатка урокым прольэтариатлан пуән.

„Вәйрән рушәрнәш“ ровочый класс массовый стачкывләм бәштәш
тынғәлбән. 1905 и йактә Россишты 10 и мыккы бастуйышывлә циләжә
440 тәжәм ылыныт гынь, 1905 ин ик йанварь тылзәнок бастуйышывлә 440
тәжәм әдәм ылыныт. Стачкывлә дә бастуйышывлә сәдок кушкын миәнбәт.

Йанварь 9-шы кәчбәм цилä вәрәок икәнә вәш литәлыт. Кыштакән ква-
лифицированный ровочый кадрвлä ылыныт гынь, цаткыды партийный

организацн ылын гбынь, тбшткэн ти событнвлк торок лбмбнок палб характвэрэн лнн мнэнбт. Ти выступльнбнвлк формыштыдон массовыйвлк, содържаньыштыдон вашток политическн выступльнбнвлк ылыныт. Выступльнбнвлкштбжб ровочыйвлн бблбмашбм йажомдбмаш гншн тэргбмашвлк ылыныт. Пэтвэрбургскн прольэтарнатын шуку массыжы торокок рэволюционнбй корнышкы шагалы. Экономическн стачкышкы Россиштбш цнлк прольэтарнатов кнжбн. Прольэтарнатын сэк пачэш кодшы ланцывлжкят вк рэволюционнбй движнбнбшкбй кнжбнбт.

1905 ин кннгыгбц пакалажы, кугнжн правнтьльством фронтышты шнн шлккбтбмб паштк, забастовкывлк угбц тэрвнэн колтат; ти забастовкывлк восстаньывлшкбй сэрнэлтбт. Ивчнво-Вознэсэнскнштбб экономическн стачкы 72 кчбб шалгн Ийунь тбнглмаштб, Лодзь алштгыш забастовкы годым, баррикадыдон кбрэдлмаш йактэ шоньт. Одэссбштбб забастовкы ккк, „Потвэмкн Таврнчэскнй“ броньносцббштбб восстаньб ккк.

В. И. Ленин „политические стачки и уличная борьба в Москве“ лбмнн статьяштыжы снрэн: „Эртбш тблзббвлкштбб ылыш русскнй рэволюцнй цнлк кэмашббжбб твэз мам анчыкта: кбзбт мк шомына ташкалтыш сэк кбжкбб ташкалтыш шотышты агыл ылж дк лннжкят ак керт. Двнжнбб 22(9) йанвар годшыгбц эчкйт кбжкбб куз лнж“.

Ленинбн ти анцбц кэлэсбмашббжбб 8 кчббштбб лнлктб. 24-25-26 октвэрв кчббвлкштбб забастовкы всэобщнйбшкбй сэрнэлт кэн. Кугнжн Россиштбб йббрбм йббрвашок забастовкывлк лнлктбт. Цнлк сэк кого алавлкштток стачкывлкдон болбшэвнстскн комнтьэтвлк вуйлалтат. Пэгвэрбургышты ровочый дьепутатвлн ссвтвлк лнлктбт. Рэволюционнбй движнбнбб солашкат шэрлэн колтат. Хрэсннвлк самодвэржавн ваштарэш дк помешбквлк ваштарэш шагалыт.

Сэк йажонжок Кавказыштышы восстаньывлм йажон йамдблбмб дк оргнбзуымы ылын; тб пашам Сталин тнн дк тбдб бштбмб болбшэвнстскн оргнбзацивлк видн шалгнбт. 1905 инбб манифестбм увэртбрбм кчббн Тнфлнссбштбб мннннбштбб попомжы годым Сталин тнн кэлэсэн: „Лачокок сбннш маньн ма кэлжш вара? Тнлбм бштэн шокташ кым вэцц кэлжш, нннбм ынылыла дк шббндэрббдк: пбтэрнук, мклннн кэлжш—вооружнбб, кокншшббжбб—вооружнбб, кымншшббжбб—эч дк эчкйт нкнн вооружнбб кэлжш“.

Рэволюционнбй движнбнбб гншн увэрвлк Йурнбштббш ровочыйвлк докат мнш тбнглбт. Йурнскнй соцнл-дэмократнчэскнй кружок (тнббм Йурнбштббш учнтбл Касаткнн оргнбзуын) ровочыйвлк лошты пропаганднчэскн пашам видаш тбнглжш. Йурнбштббш ровочыйвлк пнш худа условнвлкштбб бблнблкт (кчбб мычкычты 15-16 цаш пашам бштгнбт, пашадэржбм кчббш 30-40 коп. плучннбнбт), мол алавлкштббш прольэтарнатов паштк нннэт нойббрв 4-бн (октвэрв 22-бн) бльцашкбй лккташ дк пбтэрнш рэволюционнбй выступльнббм бштгаш рэшнбт.

Торгбйбшбб Крнворотсвым томагбц поктыл лыкмашгбц, Шэрэмэтвэббн усадбам шнн шлккбтбмашгбц тбнглмб выступльнбб дккбрв 4-бн (ноябрв 21-бн) дэмонстрацндон дк забастовкыдон пбтэрлктжш. Ровочыйвлк забастовочнбй комнтьэтбм айырат, завод хозавлгбц пашадэрббм лүлташ дк 8 цашнн пашк кчббм бштгаш цэргят. Шэрэмэтвэббц стронйшашлык вэр земльнм тэргят.

Пбтэрнш выступльнббжббмат, дк кокшы выступльнббжббмат, Ннжэгородскн гувэрнбтыр колтымы кок роты салтак дк полнцбб лаксыртнбт. Дэмонстрацнм вуйлалтышы Йурнскнй соцнл-дэмократнчэскн ровочый кружок чльннвлк дк дэмонстрацнштбб пыт шаггышы участниквлк арэстуйымы, махань-шон сроквлжжш тьурмашкбй суйымы ылыныт.

Йурнбштббш ровочыйвлн кымшы выступльнббштбб 1906 ин октвэрв 1-бн барднскн хрэсннвлкдон нкврэш бштбмб ылын. Ти кчббн волостной правльнббм шнн шлккбтбмб ылын дк полнцббн вооружнббм шывшын кэдэрн нлбнбт.

Тыдыгыц варажы массовый рэпрэссивлә дә арэстуйымашвлә тынгалыныт. Рэволюционный движэньы Йурнышты тырла.

1905 иншы рэволюционный движэньын сэк когонок тэрвэнэн кэмаш шотышты ылышы дэкабрски вооружонный восстаныгыц варажы рэволюционный движэньы тырлаш тынгалэш. Прольэтариатын политически поспэйймашыжы ситалык агыл ылынат, прольэтарски руководства цилә хрэсаньвлэдокок шоктымы агыл ылынат, царизмлэн вэскид буржуази палшэнят, 1905 иншы рэволюци сынгэн кэрлэ.

1905 иншы рэволюцин процэссышты русский прольэтариат большевиквлэм бшкбмжын авангадэш бштэн лыктын; ти авангард рэакци дә вырсы ивлә гач прольэтариатым 1917 иншы рэволюци йактэ видэн нэнгэн; тынгалә видымжыдон мәнман сандалыкэшнә социализмым бштэш лимашым пуэн. В. И. Ленин сирэн: „... 1905 иншы гэнэральный рэпэтици укэ ылгэцй, 1917 ин октябрьски рэволюци лин ак кэрт ылыы.“

Снимкышты: 1905 ин октябрь 22 ын (нойавр 4-ын) Йурнышташы рэволюционный выступльэньы. Художник И. Куприйановын картингыц йалмы

Йурныштыш ровочывлә дә кырык-мары районыштыш труйышвлә, Совет Союзыштыш прольэтариатдон икварэш парты видымдон дә тыдын вождвлэжы Ленин дон Сталин тэнглә видымдон самодэржави дон капиталым сымбэрэн шуэнят, бндэ луат бндэкш ишкы кэн социалистически общэстым строят.

Пэрвиш Йурным бндэ палашат ак ли. Тошты кустарный заводвлә вэрэш у кавашты заводым стройымы, 2 мижгэм йорым фабриком стройымы. Лач остатка 10 ишток вэлэ Кожтрэстышкы 1967 тыжэм тэнгэм пиштымбы, дә промартэль „Комбинатышкы“ 6 ишты 482 тыжэм тэнгэм пиштымбы. Валовой продукцим лыкмаш кушкэш.

Шэрэмэтыэвын замокшым кызыт дом отдышшы сарымбы. Кым сэзонышты тыштэкэн 7496 труйышы эдем кэнэнбыт.

Стахановски движэньы шарлә, кушкэш. Стахановцывлэн Пятэриш Всэсоюзный совэчаньышты Сталин тэнгын попымы паштэк Маркожтрэстын ровочывлә дә ровотницывлә эчэят пашам когон пыт бштэш тынгалыныт дә лыкмышты продукцим качэстым когон йажоэмдэш тынгалыныт. Валфабрикыштыш стахановкы—Сорокина, Сталин попымым тышлэн лакмы паштэк, нойавр 25-шы кэчын 341% паша нормым бштэн дә ик кэчышток 18 тэнгэм ровотайэн. Тыдым анчэн, йаллат пашам пыт бштэш тынгалыныт.

Йүрнѳштѳ 1905 ин ылшы рѳволюци

Йүрнѳштѳш ровочый посѳлок XIX курым тѳнгѳлтѳшгѳц 1861 и йактѳ помѳшѳкѳ Шѳрѳмѳтѳей В. С. кидѳштѳ ылын. Ти помѳшѳкѳн Йүрински волостѳшты 70 тѳжѳм сѳтына нѳр зѳмлѳ—нѳр ылын дѳ шѳбргѳ ылын.

1861-шы ин, аграрный рѳрформы годым, Йүрнѳштѳш халык зѳмлѳгѳц отказѳн. Тѳшкѳвѳ йактѳг пѳжгомвлѳм ыргѳнѳтѳт, совсѳмок тѳ пѳшѳшкѳ ванчѳнѳт. Тѳнгѳ гѳнѳѳт, Йүрнѳ халыкын ѳлѳмѳшѳжѳ куштылгыдѳ, йажоѳмдѳ, ѳ худаѳмѳн вѳлѳ вѳк. Помѳшѳк дорѳ каранѳнытат, ѳшкѳштѳ вѳрѳѳн тѳдѳлѳн выкупым тѳлѳшѳшлык ылыныт, усадѳбышты йѳшнѳмѳ мѳлѳндѳ тѳрѳм, кѳтѳ кѳтѳм вѳр тѳрѳм моло тѳлѳшѳшлык ылыныт. Тѳдѳгѳц пасна, тѳнгѳлѳ ылаштѳт Йүрнѳштѳш завод хозавлѳ пѳж-лапа мастарвлѳм такѳш ганѳок шулдѳш ровотайыкташ тѳнгѳлѳнѳт.

Шамак толшѳш, 1890 и гытлашты закройшквлѳ канѳѳжѳм кѳчѳш 40 коп. гѳц 70 копѳк йактѳ ровотайѳнѳт, тѳлѳмжѳ—32 коп. гѳц 56 коп. йактѳ. Правильшквлѳ канѳѳжѳм кѳчѳш 50 коп. йактѳ ровотайѳнѳт, тѳлѳм—30 коп. гѳц 35 коп. йактѳ. Ровотайымаш условивлѳштѳ пиш худа ылын: ѳлѳкшѳ пышан, тор, лѳвврѳн изи заводвлѳштѳ пѳшѳм ѳштѳнѳт; тѳштѳ агыл гѳнѳ ровочыйвлѳ пѳшѳм ѳшкѳ токышты нѳлѳнѳт. ѳльѳментарный, санитарный условивлѳ гишѳн ровочый шанѳнжѳт кѳртѳ.

Йүрински волостѳштыш хрѳсѳнѳвлѳжѳт йожонѳк ѳлѳдѳлыт. Нинѳ помѳшѳкѳц зѳмлѳм пиш чѳдѳм плучѳѳнѳт, зѳмлѳ тѳржѳм кым пай шѳргѳм тѳлѳшѳшлык ылыныт. Круговой порука ылынат, ѳлѳмѳшѳштѳ 1861 и йактѳ ылыш крѳпостной рѳжим годшы ганѳок ылын.

Маханѳ шон выкупвлѳм нѳлѳмѳжѳдѳн дѳ алык тѳрѳш, кѳтѳм кѳтѳм вѳр тѳрѳш тѳрѳм нѳлѳмѳжѳдон хрѳсѳнѳвлѳм кравымыжы ситѳдѳѳт, хрѳсѳнѳвлѳ сылѳн нѳлѳмѳ зѳмлѳвлѳм помѳшѳк топлѳток мѳнгѳш шывшын нѳлѳш кѳрѳдѳл шалгѳн. Тидѳ гишѳн хрѳсѳнѳвлѳ дѳн помѳшѳк лошты лач 1917 иншѳ рѳволюци йактѳгѳк кѳрѳдѳлмѳш (тѳгѳйѳлтмѳш) ылын. Сутвлѳжѳ помѳшѳк вѳлнѳ ылыныт дѳ хрѳсѳнѳвлѳн зѳмлѳ сѳдок кѳтѳргѳн миѳн. Помѳшѳк ѳксплоатируйымым тырхѳн кѳртѳлытат, ровочый дѳн хрѳсѳнѳвлѳ 1900 и гытлашты, помѳшѳкѳн имѳнѳѳѳш тылым шыралыныт; тѳдѳнѳм паровой вѳкшѳм, сир шолтымы кок заводым, сасна витѳм, сушилкым моло йылатѳн колтѳнѳт.

Йүрнѳштѳш дѳ Йүрнѳ волостѳштыш ровочыйвлѳм дѳ хрѳсѳнѳвлѳм помѳшѳк дѳ пѳж-лапа завод хозавлѳ тырхѳн кѳртѳмлѳ когон ѳксплоатируйымаш рѳволюци вѳкѳ нѳнѳ сѳрнѳлтмѳш процѳссѳм чѳнѳштѳрѳн колтѳн дѳ организуйѳлтмѳш корнышкы, ѳксплоататорвлѳ ваштарѳш кѳрѳдѳлѳш пыт шагалмаш корнышкы трукѳшвлѳм шѳкѳн миѳн.

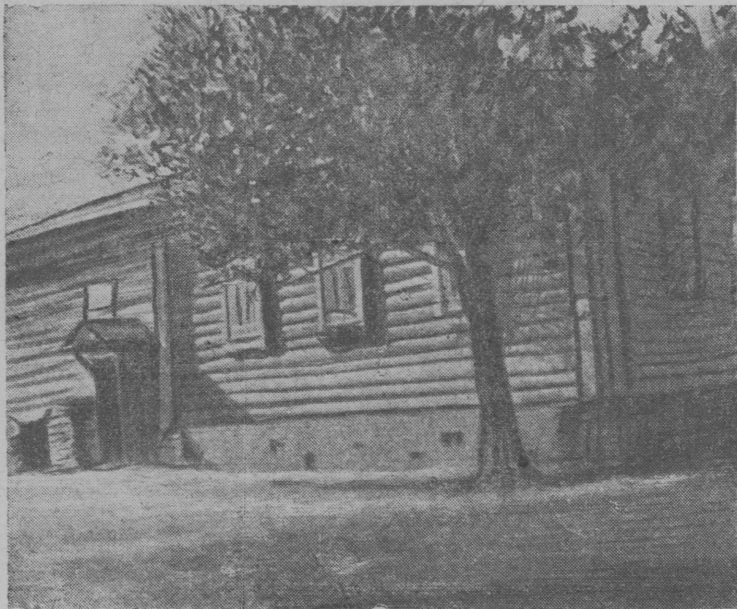
1901 ин, канѳѳжѳм, Йүрнѳштѳш учигѳл Касаткин К. И. дѳ Казански художѳственнѳй училшѳштѳ тымѳнѳшѳ учѳник Качалов И. А. Угармангѳц нѳѳльѳгѳлнѳй (йѳвѳрт ылшы) литѳратурым кандѳнѳт. Тѳ литѳратуры лошты К. Марксын „Капитал“ ылын, ѳнгѳльсѳн „Происхождение семьи, частной собственности и государства,“ В. Ильинѳн (В. И. Ленинѳн) „Развитие капитализма в России,“ Плѳхановын „К вопросу о

развитии монистического взгляда на историю" да молвляйт ылыныт. Ти книгавлă лишăшлык рэволюционный организацилăн нъэтѳцѳым ѳштѳнѳт.

1902 иншѳ кăнѳѳжѳш ти группѳшты Йѳрнѳштѳш таманѳ ровочѳй пырѳнѳт. Ти группѳ ровочѳйвлă лошты пăшăм ѳштăш тѳнăлѳш, ровочѳйвлă лошты прокламацим йажон шăрă.

Ти группѳн пыт пăшăм ѳштѳмăшѳѳжѳ полицим пиш когон шѳѳдѳштăрѳн. 1903 ин май 13-ын (26) кружокым циля хăлă ганьок арѳстуйѳмы.

Йанвар 9-шѳн Пѳтѳърбургшты ровочѳйвлăм лѳлмăш, циля сăндăлѳк мычкок тăрвăнѳн кѳшѳ забастовкывлă Йѳрнѳштѳш ровочѳйвлăм дă хрѳсăнвълăм рэволюци вѳкѳ когон сăртѳнѳт.

Снимкѳшты: Йѳрнѳштѳш лошты библиотѳкѳ, тиштăкѳн 1905 ин прокламацилăм гектогр: фѳш пѳцăтлѳнѳт.

Тѳурмăгѳц лыкмы К. И. Касаткин 1905 ин шošым Угармангѳц Йѳрнѳшкѳ толѳш дă с.-д. большевистски кружокым организуйа. Тѳ организацишкѳ ѳндѳкш ѳдѳм пырѳнѳт. Кружокѳштыш члѳнвлăлăн марксистски литѳтатурым пуѳнѳт, нѳнѳм циляштѳм Касаткин тăн большевиквлă сѳмѳнѳ инструктируйѳн дă нижѳгородски округѳштыш большевиквлăн РСДРП организаци дон сѳзѳѳм ѳштѳнѳт. 1905 иншѳ кăнѳѳжѳм Йѳрински большевистски организацим ѳлăш тѳнăлмăшѳш шотлаш лиѳш.

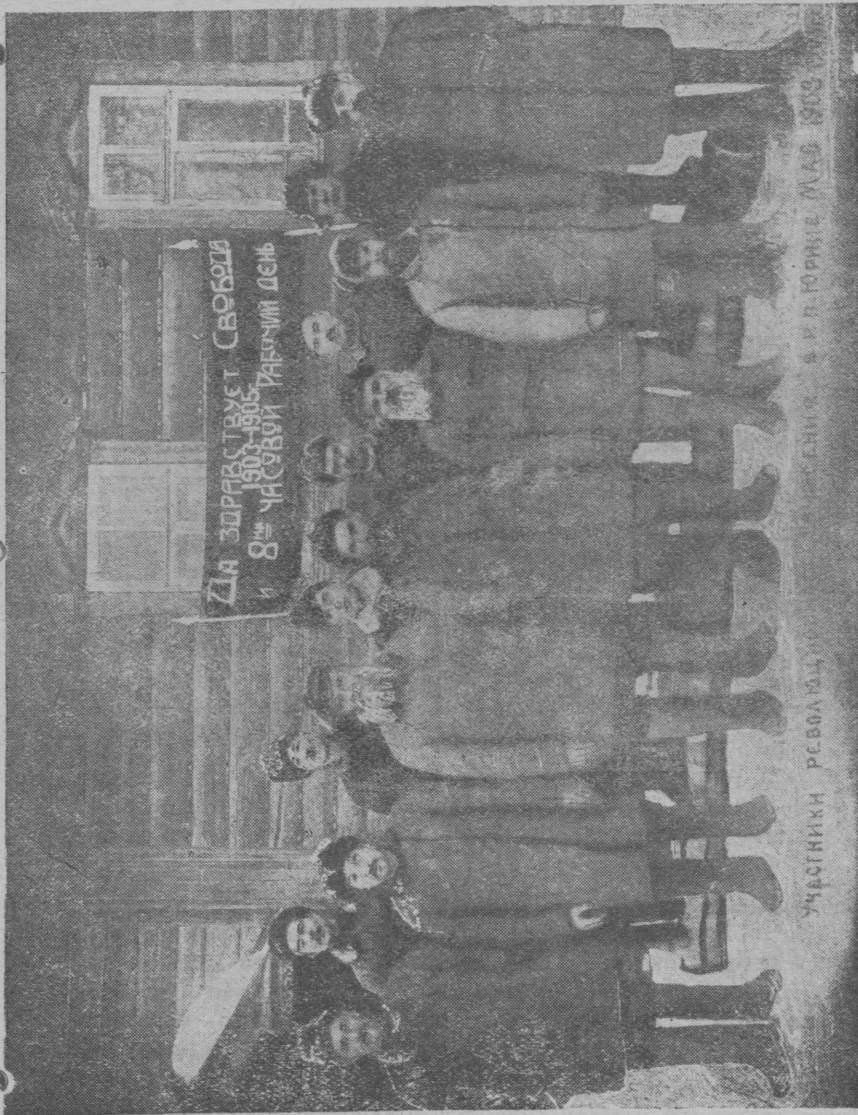
Молгѳцăт анзыцшюк кружок ѳшкѳмжѳн пăшăшѳѳжѳ Йѳрински волостѳштыш ровочѳйвлă дон хрѳсăнвълă лошты социал-демократинѳски идѳйвлă гишăн рэволюционный пропагандѳм шăрѳн дă тѳ ровочѳйвлă дон хрѳсăнвълăн ѳкономичѳски интѳрѳсвлă вѳрц шалгѳн.

Циля Росси мычкок шăрлѳн кѳшѳ массовый забастовочный движѳнѳѳ Йѳрнѳштѳш ровочѳйвлăм, хрѳсăнвълăм шиктăрѳн тăрвăтѳн колта. Йѳрнѳштѳш с.-д. организаци труйышвлă лошты пăшăм пыт ѳштăш тѳнăлѳн, движѳнѳѳм кѳрăт выступлѳнѳшкѳ вѳктăрѳн миѳн.

Шѳрѳмѳтѳв вăштарѳш дă буржуази вăштарѳш пытăриш кѳрăт рэволюционный выступлѳнѳѳ 1905 ин октѳвѳр 23-24 (тошты стильдон) лиăлтѳн. Ти выступлѳнѳѳ пѳрви кѳчѳѳжѳ ик ровочѳй кѳлѳсѳш: кугижăн чинов-

ныквләм дә полицим шин шәләтбәмбә, гувәрнәтбәрым арәстуйымы маньы. Ти кәләсбәмәш утларакын кәләсбәмбә ылын гыньәт, кыды-тидбә анцың кәшбә ровочыйвләм, молгышәт анцың, социал-дәмократичәски организацим тәрвәтән колтыдә кәртә. Ти организаци вуйлалтымдон анцың кәшбә ровочыйвлә 1905 ин октябрь 23-ын дәмонстрацим бәштәш рәшәнбәт. С.-д. кружок чләнвлә вуйлалтымдон 30-40 ровочый группы, анцыңок погынаш лимбә.

Снимкышты: Йүрнәшты 1903—5 ылашты рәволюционный движәнбәйн участниквлә. Снимкышты 1902 ин бәштәш. Знамяшты анчыктым лозунгвалдон нинбә дәмонстрациеләшкә йәктыт ылын.

вәрәш погынәнәт, рәволюционный мырывләм мырән-мырән, Йүрнәшты главный ольцә мычкы йакшар плактон кәнбәт. Ровочыйвлә дәмонстрацидон кәмбәш ужыват, Йүрнәштыш бәлбәшвлә, сәк когонжок ровочыйвлә, тбдбәш пиш когон аздаралт авчәбәт; ровочыйвләжбә дәмонстрацишкы пижбәшбәт. Шука халыкан дәмонстраци лин шбңцбәш. Дәмонстраци сәк пбәрижок кок главный ольцә мычкы кәш, варажы пазарный площадьышкы миәвбә; тбшты тб дәмонстраци сага Йүрнәшты лишнбәш сола хрәсәнбәш пижбәшбәт. Площадьгәң дәмонстрантвлә торговой Криворотовын тсма докыла тәрвәнәвбә. Ти тома ләрви Хохловын ылын, варажы Шәрәмәтбәв

шывшын нэлбн дэ Криворотовлан арэндбидон сдайэн. Демонстрантвлә тб томагыц Криворотовым лыктыт, тбдбн пурлыкшым ольцәиккб намал лыктыт, арававләшкб оптат дэ момы у квартирбшкб шывштән кәйт. Торговөц Криворотов вәрәш тб томан тошты хозам—Хохловым демонстрантвлә бләш пыртат. Томагыц лыкмаш, томашкы пыртымаш полный порәдкыдсн дэ пиш кого дисциплинбидон әртәрәлтбн.

Тидб лимбкб демонстрантвлә тб йакшар плактонок Шәрәмәтьевын замок джкы тәрвәнән колтәвб, тб замокым шывшын нәләш линбт ылын. Тб замокын главный воротавләжым сырәлән шбндбмб ылын. Демонстрантвлә воротавләм пыдырташ шагалыныт, конторын окнбавләшкб кумахлакавләм шулташ тбнгәлбнбт. Шәрәмәтьевын прислужниквләжб осадәш йәмдбләлт шагалыныт ылын. Тб кәчбн тишкб цилә прислужниквләжбмок, тб шотышты шбргб оролывләмәт, тишкб ужбн шагалтымы ылын.

Снимкыштб: Йурнәштәшб школы; 1905 ин тишгб собрәнйвләм бштәнбт дэ РСДРП(б) кружокын стачечный комитет ылын

Нинблән циләләнбштб лүмб хәдбврләм пуәнбт. Ровочыйвлә дон хрәсәнввләжбн рицәквлә дон кумахлакавләгбц пасна нымаштат укә ылын. Замокым шывшын нәләш цәным годым, башввышты ылыш конторын окнбавләгбц пичәвләгбц лүмәш тбнгәлбнб; лүмәшәш кым ровочый шушыргәнбт.

Замокым нәлбн кәртәлытат, ровочыйвлә библиотәкбшкб пырәнбт, кугижән патрәтвләм стәнбгбц шывшын валтәнбт, нинбм кышкәдбнбт.

Тб жәпбн Шәрәмәтьев имәнббн бухгалтер Нижгородски гувәрнәтбрлән увәрбм колтән, Шәрәмәтьев ваштарәш халык пыдыранән шагалын манын, дә ваштарәш шалгышләм лаксырташ салтаквләм йблә колташ шүдән. Вәс кәчәшбжок гувәрнәтбр 90 салтакым колтән.

Октябрь 24-бн ровочыйвлә эчәт площадьәш шукин прынаш тбнгәлбнбт. Нбнб сага хрәсәнввләйт ылыгыт. Вадб йактәжк митинг шалга. Вадәш Шәрәмәтьевбн имәнбйәштб салтаквләм йүкшб лимәшкб йүктән шбндәнбт, дә вара нинбм площадьшкы колтәнбт. Нымахань оружидбмб ровочыйвләм дә хрәсәнввләм салтаквлә чымән-чымән дә пичәл ложадон шин-шин пәктән колтәнбт.

Ты жэпін Йүрнйшккй октябрь 17-шын лыкмы манифэст гишан увэр толын. Йүрнйштйш ровочыйвлä дä хрäsаньвлä йшкбмйштйн шүм вашток витэн шошы вопросвлäштйм эчэät смелан тйшлэш тйгäлнййт. Йүрнйштй эчэät халык пыдырана, шагалэш.

Йүрнйштйш ровочыйвлä дон хрäsаньвлän Шэрэмэтыв ваштарэш прэ-тывэнзйвлäштй иктэшок толыныт: зэмльä вэрц кйрэдäлмäш, помэшбкбн кабала ваштарэш кйрэдäлмäш ылын. Сэдбндонок социал-дэмократичэски группы ровочыйвлä лоштат помэшбк вйккй наступайымашкы йäмдй-лälтмäш пäшäm видэн. Тидыгыц пасна, ровочыйвлä завод хозавлä ваш-тарэш кйрэдäлэш йäмдйälтйт.

Октябрь пйтйшäштй дä нойабрь тйгäлшäштй ровочыйвлä дон хрäsань-влän собраньйвлä йштälтйт. Ти собраньйвлäштй помэшбк Шэрэмэтыв-лан тэргймäшвлäm йштймй. Тэргймäшвлäштй тэхән тйг пунктвлä ылы-ныт: 1. Ровочыйвлälан усадьбы вяр зэмльäm пуаш; 2. Йүрнйштйш халык-лан вольык кйтйм вярйм тартэок пуаш; Йүрнйштйш хрäsаньвлälан ныр дä алык зэмльäm тушаэц 8 сэгынä рädбй пуаш, дä кыды хрäsань-влän зэмльäштй улы гбнь, нбнйн зэмльäm 8 сэгынä рädбй йактэ шокташ.

Тынäмок кружокушты, ровочыйвлä дон иквәрэш завод хозавлälан тэргймäшвлäm йштймй. Ти тэргймäшвлä тэвэ тэхәнвлä ылыныт:

1. Цилä йиш пäшälанок пäшä тәрбйм 100 процентйм лүлтäш.
2. Пäшä кэчбйм кйтйкэмдäш.
3. Празныквлä кэчбн (экстрәннй случайвлäгыц пасна) пäшä йштбй-мäшбйм цäрäш.
4. Ровочыйвлälан спэцодьжды (пижгомйм, пакилкäm, йыдалым моло) пумашым йштäш.
5. Аккуратны (тйлзбйштй кок кәнäгыц шоэн агыл) пäшäдär түлбмä-шбйм йштäш дä пäшäдärбйм кукушгэчбн, кэчбйвäl 4 цäш йактэ пумы лижбй.
6. Мастывэрскойшты кавашты коштымашым цäрäш.
7. Ровочыйвлäдон обрашәнбй уратымы бнчбй ли, пурй, йажо лижбй.

Завод хозавлälан анцыцок кэлэсбмй ылын: ровочыйвлän тэргймäш-влäm кым кэчбйштй нинбй ак йарыктэп гбнь, ровочыйвлä забастовкым йштät.

Ти тэргймäшвлäm йлбймäшккй пыртэн шокташ манын, ровочыйвлän со-браньйшты забастовочнй ксмйтэтйм айыраш. Нойабрь 19-шын забас-товочнй Комйтйэт цилä ти тэргймäшвлäm волостной старшнälан пуэн; ти старшнäжбй йшкэжбй завод хоза ылын; ти старшнäжбй ти тэргймäш-влä гишан мол завод хозавлälан кэлэсэн пушашлык ылын. Волостной старшнä завод хозавлäm постарэн дä чбшкбй забастовочнй комйтэтйм шүдәнйт. Завод хозавлän погынымаш ровочыйвлän тэргймäшбйм викок йарыктыдэ, дä ровочыйвлän прэдставительвлäm орландарэн. Тынэ от-казым паштэк эчэät ровочыйвлän собраньым постарымы ылын; тй со-браньйшты нойабрь 21-эш забастовкым йштäш лимбй.

Забастовкым йштäш шаныдымы ровочыйвлäm пäшäшккй пырташ бнчбй ли манын, пäшäгыц ровочыйвлäm карангдаш дä пикетвлäm йштäш нойабрь 21-бн заводвлä йбидэ активнй ровочыйвлäm колтымы. Забастовкы шагал колтымыкы, завод хозавлä лүдбн колтәнйт, кыдывлäштй ирокок эчэ за-бастовочнй комйтэтйшккй миәнйт, ровочыйвлän тэргймäшбйштйм йа-рыкташ лнййт. Забастовочнй комйтэт лймдон винблän кэлэсбмй ылын; цилä завод хозавлäок ровочыйвлän тэргймäшвлäm йарыктат гбнь вэлэ, забастовкым цäрбмй лиэш маныныт. Ровочыйвлän силам дä орга-низованностьым анчыкташ манын, забастовочнй комйтэт кэчбйвäl 12 цäшэш общйй дэмонстрацим йштäш лнй. Дэмонстрациэш кым йакшар плакым йäмдйälбмй ылын; нбнйштйжбй тэхән лозунгвлäm сирбмй: „Шу лижбй свободы!“, „Шу лижбй 8 цäшäи гäшä кэчбй!“, „бнчбй ли самодывэржави, шу лижбй учрэдительнй собраньй!“

12 цашэш школ тома доран 1000 адэмат утла ровочый дон хрәсаньвлә погынән шагалыныт. Тышәкәнок митингым бштымы. Митинг паштәк, йакшар плаквләдон, марсәльйезым дә рәволюционный мыривләм мырән, полный порәдкыдонок, дәмонстрантвлә Йурны мычкы тәрванәнйт.

Тәхән дәмонстрацигыц завод хозавлә когонок лүдын колтәнйт; ровочыйвлән тәхән организованностьым Йурныштыш завод хозавлә кызыт йактә ужтәлыт. Нянй шукушток кудвичы капкаштым, завод капкаштым сырәлән шөндәнйт, шукужок йымым ыдылыныт, „тәхән лүдышгыц йымы пәрәгок“ маныныт. Дәмонстраци пйтымыкы ижы нинй йонгәтан шүләлтәнйт.

Вадәш, дәмонстраци пйтымыкы, забастовочный комитет дон хозавлә соглашәнным подписәйәнйт. Ти соглашәнныдон ровочыйвлән цилә тәргымәшвләштым ганьок йарыктымы ылын.

Забастовкыгыц вара, с.-д. кружок 1906 ин йанварь йактәок ровочыйвлә дон хрәсаньвлә лошты пропаганды дон агитацим шәрән. Вадывлә йыде школышты собранывлә, кытырымашвлә бштәлтәнйт. Руш-әрня йыде, Йурнышты пазар кәчы ыләшәт, школышкы хрәсаньвлә шукун толыныт: тыштәкән митингвлә, сходвлә бштәлтәнйт. Сходвләшты, митингвләшты кружок чләнвлә хрәсаньвлә дон ровочыйвләм правительствыгыц учредительный собраныым постараш тәргәш үжынйт, должностной адәмвләм карандаш дә вәрәшбшты айырым адәмвләм шөндәш тәргәш үжынйт; хрәсаньвләм лөмоксам түләш шүдбдәлыт, воински повинностьым отказаш, частновладельчески земльәвләм шывшын нәләш дә правительствыгыц пәрәгәлтәш вооружайалташ үжынйт.

Ник. Замәтнин

Козмодәмйанск халашты пәшә тынгәлмәш гишән әшөндәрөймәш

1903 ин кәнгыжым, Козмодәмйанск халаштыш мәшәнын әргы Моросин Йәвгәнй Василийевич тәнгәм ыләшәт, тыдын докы пырышым (политически подпольный кружоквләшты Нижегородски рәальный училшышты тиды участвәйәнәт, тидым тынәм тишәц лыктын колтәнйт ылын). Пөртышкы пырышымат, стьонашты Маркс дон Энгельсын портрәтвләм ужын колтышымат:

— Күн портрәтвлә вара ниншты ылыт, дә тидывләшты кы ылыт?— мынны йадым.

Тынәм Моросин Маркс, Энгельс гишән, Запыдыштыш дә мә донышнаш рәволюционный движәнны гишән пыток ынгылдарымыла мбләм шайышт пуш... Тидын дорц мынны кәмәм годым, тиды мбләнәм „Коммунистически манифестым“ дә Бәбәль дон Каутскин тамазар изи брошуркывләм пуш.

Йывырт ровотайышы адәмдон тиды мыннын пйтәрлиш вәш лимәш ылы. Ти тәнгәмдоны пиш йажонок мә вәш линия дә вәрәмәм иквәрәш шуку эртәрәнә. Тиды Казански рәальный училшышкы поступайыш, тынәм мыннәт тишты тымәннәм ылы. Тыштәкән тиды тымәннәм классышты дә

мѣнѣ тымѣньмѣ классыштат, тидѣ палшымыдон кружоквлѣ бѣштѣмѣ линѣт; кружоквлѣштѣ тымѣньшѣвлѣн общегородской организацидон кычыкым кычѣнѣт.

Казански рѣальный училшѣм тымѣнь пѣтѣрѣмѣкѣ, 1904 ин, Пѣтѣрбургыштыш Министѣрство внутрѣнних дѣл сагаш статистически курсышкы тидѣ тымѣнѣш пѣрѣн. Ти курсыштыжы тымѣньшѣвлѣ шукужок нѣзѣрсѣмѣйѣвлѣгѣц лѣкшѣвлѣ ылынытат, рѣволюци сѣмѣнь шанымашат когон шѣрлѣз шѣнзѣн ылын; студѣнтвлѣ лошты дѣ тѣнгѣок ровочѣйвлѣ лоштат рѣволюци сѣмѣнь шанымашвлѣм нинѣ шѣрѣш коgonoк дадѣнѣт.

1905 ин, Моросин, кок тѣнгѣйдон хрѣсѣнѣвлѣ лошты рѣволюционный шанымашвлѣм шѣрѣш манын, Бѣлый ѣнгѣр мычки экскурсишкѣ пышын кѣнѣт. Пичѣлым самынь кычылтмыдон — Моросин тѣн тишѣк колѣн.

1890 ивлѣ годым „Йыл вѣлнѣ мѣлионвлѣм йамакыштышылаок наживайымы“ годым, Российышты промышлѣнный купѣчѣствы бѣшкѣмѣжѣн капитал куштымаштат дѣ пѣцкѣмѣш, кѣцѣзѣ гань хрѣсѣнѣвлѣм эксплуатѣруйымаштат пѣш кого пѣшѣвлѣм бѣштѣмѣ годым, кого халѣвлѣштѣш купѣвлѣн шолшы бѣлѣмѣшкѣ Козмодѣмѣанск пѣжѣн шоктыдѣ ылын. Сѣдѣгишѣнок Козмодѣмѣанск хала шалгышы куп вѣт ганьы, тѣнѣмѣшѣ Российылан типичный мѣскѣ лык ганьы ылын. Ти халашты сѣк шукужок — халаштыш дѣ солаштыш труйышвлѣн шѣштѣ шѣнзѣшѣ шуку чиновниквлѣ ылыныт, цилѣ йѣрсѣмѣ вѣрѣмѣштѣм йѣнок, нинѣ эртѣрѣт ылын: купѣвлѣ — тошты сѣмѣнѣок мѣлионым агыл гѣнѣшѣ, шѣдѣ тѣжѣмвлѣм наживайышы дѣ наживайаш цадышывлѣ ылыныт; шуку попвлѣ ылыныт; ик шайадон кѣлѣсѣшѣш гѣнѣ, халаштыш бѣлѣмѣшлѣн тоным прѣстолаын тѣкѣвлѣштѣ дѣ тидѣлѣн слѣжышывлѣштѣм пуѣн шалгѣнѣт.

Халаштыш молы халыкшы хрѣсѣнѣ-кулаквлѣ дѣ мѣщѣнѣнвлѣ ылыныт. Мѣщѣнѣнвлѣштѣ шукужок лѣсной срганизацивлѣштѣ ровотѣйѣнѣт, нинѣн шанымашыштат хозавлѣштѣн ганьок ылын. Кѣжнѣй пѣркѣшѣкск бѣшкѣйт хоза лиѣш шанѣн пѣшѣм бѣштѣн.

Халаштыш нѣзѣрвлѣшгѣ шѣргѣштѣ дѣ лѣс йоктарымашты шукужок пѣшѣм бѣштѣнѣт дѣ Козмодѣмѣанск халашты топлот бѣлѣдѣлыт. Фабриквлѣ Козмодѣмѣанскиштѣ, укѣ ылыныт дѣ полныйжок ровочѣйвлѣштѣт, типографиштѣш ровочѣйвлѣгѣц пасна, укѣ ылыныт, типографишкѣжѣ халаштыш мѣщѣнѣнвлѣ логѣц ровочѣйвлѣштѣм погѣнѣт.

Буржуази дон чиновник махровый букѣт ик вѣрѣнѣ, вѣс вѣрѣнѣ — кѣжѣн, шужѣн бѣлѣшѣ нѣзѣрвлѣн бѣлѣмѣш, тидѣ лоштыжы пасна йѣдѣнѣнѣцѣ шотышты ылышы интѣлигѣнтвлѣ — учитьбѣвлѣ, студѣнтвлѣ, пѣрви студѣнт ылшывлѣ, врачвлѣ дѣ молат, — нинѣн лошкы шырал шѣндѣмѣлѣ бѣлѣнѣт.

Козмодѣмѣанск халашты тѣвѣ ти цуцавлѣ лошты (интѣлигѣнци) лошты политѣчески бѣшкѣ пѣлѣмѣшѣм лѣктѣлмѣш сѣмѣнь пѣшѣ пѣтѣрлѣ тѣнѣлѣлтѣ дѣ вара халаштыш дѣ солаштыш халыквлѣ лошкат польѣтѣчески — рѣволюционный идѣйвлѣ гишѣн пропаганды тѣнѣлѣлтѣ.

1904 и йѣктѣ Сухорѣцкивлѣн кружок ровотѣйыш (шыжар дон ѣкѣ учитьбѣнѣцѣвлѣ дѣ нинѣн шѣмбѣлѣштѣ вѣтѣринарный врач); нинѣ социал-рѣволюционѣрвлѣн партѣшкы пѣжѣнѣт ылын; нинѣн йѣрѣжѣ сѣк когонжок халаштыш дѣ солаштыш учитьбѣвлѣ цымырнѣнѣт, ушнѣнѣт ылын, нинѣдон мѣнѣнѣн кычыкѣм укѣ ылы, магань пѣшѣм нинѣ бѣштѣнѣт, мѣнѣнѣ кѣлѣсѣн ам кѣрт.

Тымѣньшѣвлѣ, 1904 ин, пѣрви студѣнт ылшы Иван Пѣтрович Фѣодоров йѣр (ваоа тидѣ большѣвик ылы) цымырнаш, ушнаш тѣнѣлѣвѣш. Тидѣ агѣтацим, пропагандым когон видѣш, польѣтѣчески литѣратурым пѣлѣдѣртѣш, бѣсѣдѣвлѣм шуку бѣштѣн, ик шайадон кѣлѣсѣшѣш гѣнѣшѣ, сѣмѣрѣк ѣдѣмвлѣм польѣтѣчески сѣмѣнь воспитывайышы ылы. Тидѣ тѣнѣлѣвѣш, 1905 ин, кѣнѣжѣм, тымѣньшѣвлѣ дѣ тымдышывлѣгѣц кружок оргѣнизуйалты. Ти кружокышты марксизѣмѣн тымдымашвлѣм тымѣнѣш тѣнѣлѣвѣш. Кружокышты ылшылѣ докладѣвлѣм сирѣнѣт, рѣфѣ агѣвлѣм

лыдыныт, тидьин йьбржь пиш кужын, шуку, когон спорымашвлэ мола ылыныт. Марксизм тымдымашвлэм сэмьбржк эдэмвлэ пиш пыт тымэньбит ылыы, рэфэратвлэм лыдымыкы хала ьрдьжвлэгьц пышын толмы годым, революционный мыры йуквлэ вэлэ шактат, мьрэн-мырэн толыт ылыы.

Козмодэмйанск хала кьртньи корныгьцьин шудь уштышаш вэрьшть ьрдьшть ылэшят, дэ шьжьм, Йыл питьрнймькь, Угарман дон Хазангьц ньма увэрьмат колаш ак лият, ьрдьштьш миргьц кьрьин колтымы ганьок ылын; сэдьгишанок ти халагьц ьрдьшть лимашвлэ пиш когон поздайымашдон вэлэ толын шоктат ылын. 1905 инят октявьбриньг тэгэок ылын, Пэтэрбургьшты, Москвашты дэ мола кого халавлэштьш октяврски событьи лимашэш, нойавр тьлэзь пьтгьмь йактэ, ьшкэ йукшым, шанымашыжым ньма статьянат путэ.

Москва дон Пэтэрбургьгьцьин Козмодэмйанскишкь толшы студьэнтвлэ вэлэ эчэят, купышты шалгышы вьдгьм тэрвэтэньит, Октяврски манифэстгьм пьлдьртэньитат вэлэ Козмодэмйанскиштгьш гражданвлэ Российыштыш ылышы событьиэш ьшкэ шаньмаш йукыштым пуэньит.

Дэкавр 19-шь кэчьин (у стьилдон) Дворански клубын зданьышты (кьзгьит ти зданьышты театр) живой картинан льубитьэльски спэтакыль шьндгьмь ылыы. Остатка картинжок „Свобода“ лгьман ылыы. Кэчгь лгькмь фоньшты цилэ йакшаргьм чизен шьндгьшгь ьдгьрэмаш шалга, тидьин лишнжьгь, ик пылуыгьш гькьлгьлт шагалшы, синьгьй блузан, розочгьй кидьштгьжь молотдон шалга ылыы, вэс вэлнжьгь — хрэсгьнь ьржа кьлтэдон дэ сарладон.

Навэскь пачылт кэмькь „Свобода“ кайын колтышат, тьрок залышты кыштышон „Марселеза“ мырымы йуквлэ пьтгьрли изин дэ раснан-раснан шакташ тгьнэльвэь.

Залышты исправньыкын помошньыкшы Бильэтов ылыы; тидь вэржгьгьцьин кьньгьл шагальгьдэ: „Цанрьдэ“ манын сгьгьрэл колтыш. Тэгэглэ туран лгьдгьктгьмьглэ статьян сгьгьрэл колтымашэш залыштышывлэ цилгьн „Марселезам“ мыраш тгьнэльвэь. Залыштыш шуку халыкшок мырэн-мырэнок ьльицгьшкь лгьктэвгь дэ революционный мырывлэм мырэн-мырэн Успэнски ьльицгь мычкы дэмонстрацидон карэм йактэок кэвгь дэ мьнгэш тольэвгь. (Кьзгьит тидь Коопэративный ьльицгь).

Клубын залышты шьнзгьшгь чиновньик дон куэцвлэ, халаштыш кьдытидь халыкын революци сэмьнь шанымашвлэ пьтгьрли тэгэ вьлгь лгьктгьн кэмьм ужын колтэньитат, ниньлгьн тидьжгь бомбы шэлгьнэн кэмьлгьок чучы: ик зэмски начальнык, кым ьдгьрэмашдон, убернйышкь пырэн шагалынат, крукьм пиштэн шьндэн, тамазар цгьш шалгьнйт, залгьц ик полкы халыкшы сцэньшкь кузэн кэньитат, лампывлэм дэ красин лампывлэм цилэ сгьмьбрэн шуэньит; вэс зэмски начальныкшы, лгьдгьн колтэнат, кньигь оптимы кого шкапым,—ти шкапым 4-5 эдэм вэлэ чуч тэрвгьтат ылыы,—тэрвэтэнат, шкап шайыкы шьлгьн шагалын; ик шьдэшкэн шьцшгь тьотья, вэшылыкы доран шагалынат, мьньгьм дэ дэмонстрациштгь участвьйышы молывлэмат анчыктал-анчыктал: „Вэшылыкшы нингьм! Вэшылыкшы нингьм! Тишгьок сгькгьлтгь! манын сасла. Цилэ ти йажо картингьм конвойный командыгьц толшы салтак пьтгьрш, салтакын тьосак ладак вэлэ кодын, тьосакшымат лыктын нгьлгьнйт.

Козмодэмйански дворански клубышты ылышы событьи дэ хала ьльицгь мычкы революционный мырывлэ дон пьтгьрлиш каштмаш Российыштгьш революционный движэньгьн удьэльньгь вэсгьштгь пиш изи факт вэлэ гьнэйт ылын; тгьнэ гьньгьт, мгьлгьннэ тидьвлэ пиш кого факт, анзыкыла пгьш ьштгьш пиш кого стьмул ылыы. Лачокко пгьшгьм, тьорэтьически пгьлгьмашнэвлэм практикьшкь, ьлгьмашкь пуаш кэлмгьшм ти фактывлэ анжыктэвгь. Халыкдон икараш лигьш дэ нингь лошты пропагандьистьически пгьшгьм видгьш кэрл ылмым ти фактывлэ мгьлгьннэ гьнэндэрэвгь.

Дэмонстраци эртгьмькь, вэс кэчэш, Козмодэмйански халаштыш халык лошты пропагандым тгьнэглэш ик полкы студьэнтвлэ рэшэньит, вэс

полкыжы—Ынъян эдэмвләм погэн анзыкылаш паша бштәш программм ыштәш кәләш маныш панэвй. Остатка прәдложәнбок принймайымы ли-
ят, тамазар кәчбй эртймбкбй Йүркбнәштй (күн томашты әнәят, тидбжбм
кбзбйт мондәнәм) рәволюцилән сочувствыйышывлән пбтәрлиш погыны-
маш ли. Ти погынымашты лу эдәм нәрбй ыльәвбй; нинбй логбц шуку-
жок халаштыш хрәсәнвлә ыльәвбй. „Кбзбйтшбй момент дә Российбштбш
экономичәски дон политичәски положәнбй“ гишән кытырымаш ылыы.
Ти кытырымашыжым мбнббй бштбшбйм.

Ләтучый ти погынымаш эртймбкбй, погынымашвләм топылоток бш-
тәш тбнгәлнә. Ти тәлым Ловән тоны мә со погынәнә ылыы; тидбн тома-
жы карәм тбрбшток, кәтә ылат, погынаш пишок йажо ылыы. Погыны-
машвләштбй: Российбштбш эртбш событивләм, русскый крәстйанствы
кыцә кбзбйт блә, ланзылымаш кәә ылыы, буржуазин эксплоатацим вбкбй
лыктын мимбй ли дә помәшбквлә такәш качкын бблбмәшбштбм ан-
чыктылаш путайышна. Колыштшывлә лошты рәволюционный литәрату-
рым шәләтблбнә ылыы: Бәбәльбн, Каутскин брәшүривләштбм, Войнб-
чбн „Оводым“ „Хитрайа Мәханьикам“, „Коммунистичәски манифәстбм“,
„Донской рәчбн“ изданывләштбм, Горькыйбн произвәдәнббвләм дә
молымат. Мазар погынымаш тәлагач ылын, кбзбйт кәләсәш ак ли, мон-
далтын.

1906 инәт кәнгбжбм, самообразованьы кружок сәдок ровотайа, рәфә-
ратвләмәт тбнгәок сирәт, тидбн йбр тбнгәок спорымашвлә кәят: кружок-
вләштбй участвыйышывлә лошты большәвизм дон социал-рәволюционьәр-
влә вәкблә лимәшвлә кайаш тбнгәльәвбй.

1906 ин, кәнгбжбм, большәвистски платформан рәволюционный йәчәй-
кбй, пашәм йажон, план сәмбнв видәш, организуйалты. Большәвистски
пбтәрлиш комитәт организуйалты. Ти комитәтбйшкбй тәгәнв эдәмвләм
айырымы лин: Вәрагин М. П., Климина Ев. Ин., Красильников И. М.,
Фирсов Ф. В. дә Зәмәтбйн Н. С. Пбтәрлиш комитәтбйштбй сәкрәтәрбш-
тбй ровотайаш мбләм вәрәштбй.

Мәнмән комитәтнә большәвистски организацивләдон кычыкым кычаш
тбнгәльбй: Казанскидон, тиштәкән «Волжский вестник» газәт сага орга-
низаци ылын; Нижәгородски, тиштбй— «Нижәгородски листок» газәт
сага ылыы. Казански дон мәнмән организацивлә лошты сирбмәшвләм
шифрвләдон сирәнә ылыы, шифрвлә топылоток вәштәлт миәт ылыы. Ко-
рәспондәнтивләм мә доцына Смирәнски К. В. дон колтәнә ылыы, тб-
нәм тидбй кәнгбжвлә йбдә прохотышты почталбнышты каштәш ылыы.

Типографиштбш, Коротняк заводуштыш дә мәстнбй мастәрскойвләш-
тбш ровочыйвлә лошты пропагандыстичәски кружокым комитәт орга-
низуйән. Ти кружковләшкбй: Красильников Ф. В., Фирсов, Апасәйәв И. В.,
Художнбк Иван Филипович, Фирсов А.—пырат ылыы. Кружковләштбй
прбпаганды пашә видбшбжбй Климина Ев. Ин. ылыы. Комитәт тамазар
массовкывләм организуйән, массовкышкы бакәнвлә доно, вәс сирбштбй,
Коротняк лишнбй, дә Подкраснбйышкы погынәннә. Массовкывлә пиш кого
халыкан ылтәлбйт, 30-40 эдәм вәлә погынәнбйт. Хрәсәнвлә логбц масовкыш
мишбвлә чбдбй ылыныт, тиштбй шуку гәнәкшок случайнбй эдәмвлә вәлә
ылыныт. Маганьы кбзбйт событивлә лин мимбм, хоза дон ровочыйвлә
лоштыш отношәнббвләм дә Российбштбш хрәсәнвлән положәнббм ынгы-
дарымашвлә ти массовкывләштбй ылыныт. Массовкывләштбй толшы боль-
шәвик тәнгвләәт ыльәвбй: иктбйт Хазангбц Нил тәнг, вәсбй Пәтәрбургы
гбц Комәндантов тәнг, (коктынат нинбй мбнв торанәм, школышты тымәнв-
мбй годым тәнгвлә ылыннаат, шагалыныт ылыы). Массовкывләм сәк ко-
гонжок Вәрәгин дон Кльмина тәнгвлә эртәрәт ылыы. Комитәт библио-
тәкбм организуйыш, ти библиотәкбштбй ләгалнбй дә ләгалнбй агыл
кнбйгәвләәт ыльәвбй. Комитәт прокламацивләм шәләтә ылыы. Прокла-
мацивләштбм Казаньгбц плучәйән шалгәнә ылыы дә комитәтәт пәцәтлә
ылыы. Мбнбй гәктографым бштәнәмәг, колтымь прокламацивләм сирән нә-

лбн дә тиштѣ ссоставлайымывлѣмѣт, ти гѣктогарфдон шукѣмдѣнѣ ылыы. Прокламацижѣм Вѣрегин, Фирсов, Красильников, Зѣмѣтин тѣнвлѣ сирѣт ылыы.

Пѣдѣтлѣмѣ пѣшѣштѣ ровотайышы ровочѣйвлѣн профсоюз дѣ пѣркѣшѣквлѣн союзым Козмодѣмѣанскиѣш органѣвизуйаш тѣнѣлтѣшѣм мѣнѣнѣ пиштѣнѣм. (Пѣркѣшѣквлѣн союзыштыжы рѣволюци сѣмѣнѣ шанымаш укѣ ылынат, ти союз йѣлѣрѣк шѣлѣнѣн кѣш.) Пѣчатнѣквлѣн союзшы кѣзѣйт йѣктѣок ылѣ.

Пѣтѣрлицѣ комитѣѣтѣн цилѣ пѣшѣжѣк анѣзыкыжым йѣжѣ лимѣлѣн бѣнѣ ѣнѣмѣш сѣмѣнѣ пыт кѣйѣн, пѣшѣм цилѣ цацымашнадѣн бѣштѣнѣ ылыы.

Пѣльницѣ, жандарымвлѣ, йѣвырт оролѣн кашшывлѣн шѣнѣзѣрѣжѣцѣ мѣнѣмѣн пѣшѣнѣ конѣшнѣнѣ каранѣ кѣртѣ, сѣдѣгишѣнок ниш пинѣдѣнѣ конспирацим кычаш вѣрѣштѣ.

Мѣнѣмѣн комитѣѣтѣн пѣшѣ бѣштѣмѣжѣнѣ годым, халашты социал-рѣволюционѣрвлѣн пѣшѣвлѣштѣ бѣш кѣйѣп, сѣдѣндонок нинѣдон иктѣ маганѣнѣ отношѣнѣнѣ гишѣн попаш акат попазы.

Черносѣтѣвѣнски органѣзацивлѣ („союз 17-го октября“) пѣшѣштѣм шѣрѣш цацѣвѣнѣ. Зѣмски управын прѣдсѣдѣтѣылын Мѣльнѣиков Н. А. (Варажы—государствѣнный кымшы думын члѣѣнѣжѣ тидѣнѣ ылыы), октѣвристи йѣбрѣнѣ лѣсопромышлѣѣнѣквлѣм цымыраш цацыш.

1906 ин кѣнѣжѣм мѣнѣнѣ дѣ Вѣрегин, Казански органѣзаци шѣдѣмѣнѣдон Казанѣшкѣ соц-дѣмократѣчѣски поволжски сѣзѣдѣшкѣнѣ кѣшнѣ. Йѣвѣрт вѣтѣрвлѣштѣ сѣзѣд 6-7 кѣчѣнѣ засѣдайыш. Сѣзѣдѣштѣ Йыл лишнѣш шуки халавлѣгѣцѣок дѣлѣгатвлѣ ыльѣвѣнѣ, цилѣнѣжѣ 40-50 ѣдѣм нѣрѣнѣ.

Сѣзѣдѣштѣнѣ большѣвиквлѣ дон мѣнѣшѣвиквлѣ лошты кѣрѣток кѣрѣдѣлмѣшвлѣ тѣнѣлѣлтѣвѣнѣ.

Н. Игнатѣв

Шутѣа

(ШАЙЫШТМАШ)

Тѣнѣ арѣтѣнѣ кѣнѣжѣ манмы игѣчѣвлѣ шалгат. Окнѣа вашт пѣшѣнѣнѣвлѣн сарѣмѣш тѣнѣлѣшѣнѣ ылышѣтѣшвлѣ кѣйѣт. Ирѣ клѣвой пѣлѣгомѣнѣцлѣ ѣнѣбрѣмшѣнѣ вѣтвлѣ лыжгѣ валат; валымышты сѣмѣнѣ пушѣнѣнѣвлѣѣш, забѣрвлѣѣш, ѣдѣмвлѣ тѣрѣвѣн моло нинѣнѣ лакѣмѣлт пижѣт... Олыцѣ вѣл окнѣавлѣшкѣнѣ Йыл кѣйѣш. Прѣхотвлѣ, баржывлѣ каштыт...

Тѣхѣнѣ цѣвѣр игѣчѣнѣ годым кѣдѣжѣштѣнѣ шѣнѣнѣмѣт ак шо. ѣдѣм тѣгѣнѣ аздаралгѣш. Сѣдѣндонок тама, тѣвѣш, цѣвѣр машинисткѣнѣ Маринѣ, пѣдѣтлѣмѣжѣнѣ лошток, окнѣа вашт анчал-анчал колта. Ала ѣрдѣштѣнѣш кырык вѣлнѣнѣш нырвлѣм ужын, солажым, ѣвѣжѣнѣм моло тидѣнѣ ѣшнѣндѣрѣ. Колхозышкѣнѣ пѣшѣ бѣштѣш кѣмѣжѣнѣ шѣнѣ колта. ѣнѣят йѣратымы млоѣцшѣт вуйышкѣнѣжы пырѣ?... Луатшѣнѣм иѣш ѣдѣрѣнѣнѣ ышѣшты ма-ма укѣ вара...

Рѣманов вѣцкѣнѣж шѣжѣнѣм Маринѣ вѣкѣйлѣ онѣыралыы.

— Ай-ай, Маринѣ—манѣш, пышкѣдын попа.

Маринѣ вуйта омгѣцѣ понѣжалт кѣѣ. Пѣдѣтлѣш пырахѣн шуа. Шим сѣнѣнѣѣн лѣчака цѣвѣр лиѣѣжѣнѣм тѣдѣнѣ вѣкѣнѣ намыслѣнѣмла лѣлтѣлѣш „Бнѣдѣ мам вѣл кѣлѣсѣ? Ак вырсы вѣл? фль иктѣ-маханѣ шутѣам кѣлѣсѣ вѣл?“—манмыла анѣн шѣнѣдѣ.

— Ма-а?—кужыракын шывшыл тидь йадеш.

Романов пумага листьм лүлтäl анчыкта.

— Тэвэ ма,—манэш.

— Эчэ самынь?—Маринä йадеш.

— Эчэ махань самыньжы... „түлэ“ вәреш „тула“ шамакым пэцätлэн шьндэнät..

Кьдэжбьштй ылшы мол нйäl адэмгэ, Маринä вькь анчэн шьндэнät, уташ ваштылыт. Тьвэш, мьндьр лыкышток шьнзбьшй бухгалтьэр Макаров, вишкьдй шьжгätäräk йуктов ваштылэш. Романов шоэн „хы-хы“ манэш. Тьдй ваштарэш шьндьшй инструктыр Никитин когө йукшыдон „хо-хо-хо“ маньн ваштылэш. Шимьбрäk лицән, кужы, цэвэр практикант Щербаконат махым ак ку: Маринä лишкь миэн шагал ижй, бьдйрämäшйн гань вьцкьж йукшыдон „хихиклä“.

Изирäk окньавлäйн, лапырак потолокан квадратный кьдэж цилä хälä-ок ваштылэш...

Вуй савыцшым изиш тьрлälälэшät, шим шавыр-вачыжым кок кидшй-донат шайыц кьдälгьц үлькьлä тьрлэн ньиälтэн валэнät, Маринä вәргьцшй кьнвьблэш, туфлы нәржьм анчалэш дä Романов докы итйрән ашкөт мйä. Мыскылымыла агыл, шутя шоттон вэлэ валытылат, Маринä ньима шьдйдэок попа:

— Кышты, кышты?—манэш, кидьшкьжй пумагам нälэш.

— Тэвэ, тэвэ,—Романовшы анчыкта.

Пьсй сьндьжьдон анчалэшät, шьрэ пүвлäжьм кайыктэн, Маринä сусун йьрälтэн колта, шьдэшкьш мастар агыл ылшы сөкретарьлäйн йьрэн попа:

— Эх, пьси сьндя!—манэш.—Буквавлä вьлнйш точкавлäжй улыш, пälдьрнäшьжй вэлэ прамой ак пälдьрнэп,—манэш дä ваштылшывлä вькь: „мьнбьм ваштылмыда такэш вэлэ“ манмыла, тидь сусун анчалэш.

— Буквавлäжьм йажон тэмдälшäш...

— Буквавлäжй тьгәнэньт гьнь,кэрэк тэмдй, äль машинäm пыдыртымыла? Тагынамшэнок мьнбь попэм: „машинäm тьрлäш пушаш“ манам. Ада тьрлйктй гьнь, эчät самыньвлä лит. Икчät тьвэ, зубной амбудаторишкь сирэн колтымы пумагаштэм машинä гишäнок самынь ли: „пүм тьрлäш кэлэш“ манмы вәреш „пум тьрлäш кэлэш“ маньн сирэн колтымы. Тьштйш сестра мьнбьм ужат, уташ ваштылы. Ато „вatkь ьржа“ шамаквлä вәреш „ваткь ьржа“ көн колтэн...

Маринä, пьсй йьлмьжьдон тэгэ чагэн-чагэн, вәрьшкьжй шьндьй. Примэрэш анчыктымы шамаквлäжьм колышт сотрудниквлä ваштылыт. Сөкретарьжй, машинисткь почымы ваштарэш:

— Йара, йä, йара йä...—вэлэ манэш дä учрөждьэньбй начальньк командировкьгьц толмыкы тидь машинäm тьрлйктäш пуаш ли.

Машинä эчät шоткаш тьнгäльбй, вурсы нэрвлäжьдон пумагам чьнгä. Маринä пэцäглä, пэцätлäят, стöл кьргьжьм ольэн пачылдалэш, изи тьгьр лаштыкшы вашт лицäжьм анча, савыцшым тьрлä, шим сьнца-пынвлäжьм парньа вуйжыдон тьрлä, тькэдьбьштэш...

Сотрудниквлä тавакым шькштät, пшä лошток шутям бьштät. Шутям йаратышы Никитин Маринän самынь пэцätлэмвлä гишäнок шайам кьлдьлэш.

— Икчьй—манэш тидь—Маринä тэхэнь самыньым пэцätлэн ылы тык, шүмтэ лиät, прав... „Хөдөр Вөрән тьгьр вашт анча“ манмы вәреш „Хөдөр Вөрән тыгыр вашт анча“ маньн пэцätлэн шьндэн...

Цилән ваштылыт. Маринä вэлэ ак ваштыл, шьдэшкьмлä нәржьм кьптырталыт:

— Ит алталы ьлнэжй,—манэш.

— Тидь махань алталымаш вара...—Инструктыр тьдьблән попа.—

Тидь лачокшы вэлэ...

— Лачок ьлтэ! Лачок...

— Марла сирьмашты эчэ Маринэ ньичэво пэцэтлэ—Макаров попа.— Рушлаштыжы гынь, ой-ой шуку ошибкым бштя...

— Бштэм гынь...

— Тынэ попэн ак йары, Маринэ... Тымэньаш кэлэш. Тынэ вэт рушла йылмбим прамой ат мышты, рушла кныгавлэм, газэтовлэм моло викок ат лыт. Сэдбндонок тблэнэт тымэньашбжэт кэлэш. Кбзбт тблэнэт тымэньам дә тымэньам ыленэжы...

Макаровын шайажы лачокэш толэш. Попова Маринэ лачокшыMAT рушла йылмбим прамой ак мышты, рушла пэцэтлбмашты самыньвлэм когон бштя. Тамалын аньэт, тиды тымэньаш пыток акат цацы. Цилэ пашажы косирайбмашты вэлэ манаш лиэш. Йалвлэ, ты порааш бдбрвлэ, продок тымэньбт. Совпартшколышты, педтехникумышты мөло нбнб пұлән ылыт. Малын тиды тэхэнь ылэш, палаш йасы. Бдбр өркөнбшблэ ак чуч ыленэжы. Йаратымаш пора ылэшэт, млоэцвлэ гишән, марлан кэмаш гишән мөло шанымаш пора ылэшэт, бхэнь ылэш гынь вэлэ? Аньэт вэлэ палэ.

— Тиды марлан кэш сөрэ, сэдбндонок вэт бнэжы тымэнь,—манын шутвала попатат, Маринэ йбрэ вэлэ.

— Мбнь марлан ам кэ,—манэш, вбцкбж тбрвбжбм вочык бштэлэш.

— Бньэ малын вара млоэцвлэ докы сирьмашвлэм сэдок сирэт?— Сөмы попа.

— Ужыц вара?

— Кбзбтат пэцэтлбшбш...

— Тиды—такэш вэлэ...

Цилэ сотрудниквлэок палэт, Сөмы Маринэм йарата. Сэдбндон вэт тбдбн сирьмашвлэжбм оролен каштэш. Сэдбндонок вэт тбдб дон топлот мадэш...

* * *

Учрэдэньб вуйлалтышы солашкы мөло командировкышкы кэн колтымыкыжы, кыды сотрудникшб, паша бштбм лошток, тавыкын-тавыкын шайам тэрвэтат, ваштылыт. Никитин сэдок шутвам бштя, ваштылта. Макаров йбрэ, блалшбрак Романоват вак йужнамжы цбтэн ак кэрт, йалбм анчэн анчэн, „хы-хы“ ваштыл колта. Цэрбаковым попашат укэ: тиды бдбр нэлтбмб сбмбрак млоэц ылэшэт, потыкэ укэ годымат, йбрэ, ваштылэш.

Машинисткбжэт шутвам йарата, ваштылэш. Кбзбтат тэвэш тиды, пашажы пбтэн кэшэт, стөлжы логыц лэктат, вуйлалтышын стөл докы миш, тбдбн йбрэ крэсла-пөкэнэш йэрнэн шбнэб. Бшкбмжбм вуйлалтыцэш пиштбмлэ, стөл вблнб кишб ирэ пумага лаштыкым нальб, ручкам кычыш, сэрйозный лицам бштбш дә, вуйта бшкэок вуйлалтышы ылэш, тамам сираш тынгальб. Самой тбнэм тэвэ, амаса пачылат кэб, сэмбрбк цэвэр руш бдбрэмаш пырэн шагалэш. Сотрудниквлэ тбдбм анчат, тама палбмблэ ак чуч, ти изи алашты тбдбм ужтымыла чучыт. Пырыш бдбрэмаш иктым-вэсбм анчалэш. Вара йадэш:

— Кто тут заведующий?—манэш.

Сэкретарь Романов—„вуйлалтышы солашкы кэн“ манын кэлэсбнэжы ылы дә, попымашты трук попалтэн ак колтат, попымыжы аныц пбтэри эдэмбм анчалэш, вара вуйжы йбрэ эчэ изиш шаналталмыкы ижы попат, кэлэсэн бш постпэйб. Вэрэшбжы Цэрбаков Сөмы кэлэсбш:

— Вот заведующая,—маны, Маринэ вбкб анчыктыш, бшкэжы изиш вэлэ ваштыл бш колты.

Тынэ манмыкыжы Романовлан ныма манаш. Цэрбаков Сөма вбкб өпкальмла,—„малын вара тэнэ бштэт?“ манмыла анчалыт, вуйжым кымык бштбш. Мол сотрудниквлэат ныма йукат укэ.

Цилән бндә Маринә вѣкбѣ анчэн шѣндэнѣт. Толшы бѣдѣрәмәшлән тѣдѣ мам кэлэсѣмѣм вычат. Вуйлалтышы вѣрѣштѣ шѣнцѣшѣ машинисткѣ Сѣмын шутѣ шамакэшѣжѣ йѣрѣлтэн колта машанэвѣ дѣ, укѣ. Тѣрвѣжѣм вѣш пѣзѣрѣл шѣндэнѣт, тѣдѣ пушѣ вэлѣ сѣрѣозный лин шѣнцѣ. Руш бѣдѣрәмәш токыжы мѣмѣм сѣнцѣжѣм пытѣ бѣштѣдѣок тѣдѣ оролэн шѣндэн. Кѣрѣк тѣнгѣ гѣнѣѣт, сотрудикивлѣ Маринә вѣрц лѣдѣток, руш бѣдѣрәмәш дон попомѣжы годым тѣдѣ йѣрѣлтэн ваштыл колтэн кѣрдѣш манын, нинѣ шанэн шѣндэнѣт. Лачокшымат, анчаш гѣнѣ, Маринә куштылгы ышанла чучѣш, йѣрѣш мастар ылѣш. Ѧнѣѣт тагышѣц ѣрдѣжтѣц толшы эдѣм анцѣлны ваштыл колтымыжы пишок йѣжо агыл линѣжѣ, цилѣ сотрудикивлѣм кого намысышкы пыртымыла. Кэлэсѣш:— „не она заведущая, он в деревне“ манашат бндѣ йѣжо агыл. .

Эх, Цѣрѣбаков Сѣмы цилѣ тишкѣвэн шокта...

— Зрастьѣ,—манѣш руш бѣдѣрәмәш дѣ ридикѣльжѣгѣц пумагам лыктѣш.

Мѣнѣн Маринәнѣ йѣрнѣлѣл шѣнцѣ, вуйжым комдыкырак шущ.

— Зрастьѣ,—манѣш.

Цилѣ сотрудикивлѣ тѣнгѣшѣ ганѣ ылыт, Маринѣм анчэн шѣндэнѣт, йѣрѣлтэн ваштыл колтымыжым лѣдѣн-лѣдѣн вычат. Ну, ваштыл колтымыкыжы, вуйым кымыкырак сѣкэнѣт, намысгѣц тѣгѣ вэлѣ пачым шагалташ...

Толшы бѣдѣрәмәш Маринѣлән лык тодылмы пумага лаштыкым кычыкта. Бндѣжѣ гѣнѣ соикток иктѣ маханѣ қонфуз лишѣшлык: машинисткѣ ваштыл ак колты гѣнѣѣт, рушлажы вѣт прамой ак мышты, пумагашты сирѣмѣм тупынѣ ынѣлэн кѣрдѣш, тѣнѣмжѣ...

Романов, тамалын Ѧнѣѣт, цѣтѣрѣш тѣнгѣльѣ вѣк. Цѣрѣбаковшы, кайаныѣшѣжѣ, руш бѣдѣр шайыц Маринѣлән йѣлѣмѣм моло анчыкта, кыцѣ гѣнѣѣт ваштылтыктынѣжѣ. Никитинжѣ эчѣ? Нѣушты ваштыл колта вѣл?

Кыцѣ вара эчѣ Маринѣжѣ ваштылтѣ цѣтѣ? Тѣвѣ бндѣ тѣдѣ пумагам лыдѣш. Китшѣ пѣлдѣрнѣнок цѣтѣрѣ. Тѣрвѣвлѣжѣ мынѣгѣ мадыт. Бндѣ нѣма статѣанат ваштыл колтыдѣ ак цѣтѣ. Цѣцаш ваштыл колта. Тѣвѣ ышмажы пачылтѣш, пачылтѣш. Ах, попа ылыныш:

— Вот што, приходите завтра,—манѣш.

— Значит, можно надеяться?—попа руш бѣдѣрәмәш.

— Сейчас ничево не могу сказать... Ничево...

— Хорошо... Бумажка останется?

— Останется...

Маринѣ пумагам анцѣланжы пиштѣ.

— До свиданья.

— До свиданья...

Маринѣ манок! Кыцѣ попэн пуш. Цѣликѣт бѣш йѣрѣлтѣ, бѣшкѣмжѣм намысышкы бѣш пырты вѣт дѣ йѣлѣмѣт бѣш йѣкшарты.

Руш бѣдѣрәмәш лѣктѣн кѣмѣкѣ сотрудикивлѣ цилѣнок бѣлѣж кѣмѣ ганѣ лин колтат. Сѣмѣ Маринѣ докы миѣ, тѣдѣ анцѣлнышы пумагам нѣлѣш манын кужы китшѣм вѣктѣлтѣ. Маринѣ ак пу.

— Каран, эдѣм мыскылышы!—манѣш.

Цѣрѣбаков тыргыж эдѣм. Тѣрвѣжѣм шагалтэн колта.

— Ѧль вуйлалтышок линѣм машанѣт?—манѣш.—Тѣфу! Колымѣшкѣтѣт вуйлалтышы ат ли!—манѣш дѣ варѣшкѣжѣ кѣѣ.

Маринѣ тѣнгѣ манмашѣш когон орлана. Цѣрѣжѣт вашталт кѣѣ вѣк.

— Бѣдѣрәмәш ыламат Ѧль эдѣм ам ыл машанѣт?—манѣш.

— Эдѣм ылат гѣнѣѣт, вѣс йишѣрѣк ылат, тѣлѣнѣт агыл завѣдуйущий лиѣш!..

Маринѣ вѣржѣгѣц кѣнѣыл шагалѣш, изи мышкындыжыдон стѣлѣм сѣвѣл колта:

— А лим гынь? — манэш.

— Лиат гынь, сѣнцѣэшэм шѣвѣл...

— И шѣвѣлѣм!

— Икѣнѣк агыл, шуды гѣнѣк шѣвѣл!

— Шуды гѣнѣкѣт шѣвѣлѣм!

Тѣнга манѣат, Маринѣ машинѣкѣм футлярдон лѣвѣды. Иктѣн вѣкѣт анчалтѣок, тугѣ шѣдѣшкѣн орланѣн лѣктѣн кѣш...

Иргодымат, вѣс иргодымат ровотайаш бѣш тол...

Маринѣ вѣрѣш вѣс машинѣисткѣ шѣнцѣ...

* * *

Вѣц иштѣ манмы гань... Манѣ, Маринѣ пѣшѣгѣц лѣктѣн каран кѣмѣ годшѣн тѣнѣр жѣп эртѣмѣкѣ, тѣ учрѣждѣнѣйшкѣк, тѣ эдѣмвѣлѣ докок (лѣч бухгалтѣэр вѣлѣ вѣсѣ ылѣш) итѣрѣ руш бѣдѣрѣмѣш пырѣн шагалѣш. Вѣлнѣжѣ вѣцкѣж итѣрѣ пальто, панамкѣ, йажѣ туфлѣы. Онѣштыжѣ „ГТО“ значѣк олмыдын кѣйѣш.

Тѣ бѣшкѣмѣжѣм когѣеш ужын, тѣ чыванѣн, тѣ тамалын, тидѣ когонат ак попы. Иктѣн вѣкѣт прамѣй анчалтѣок, пѣлѣшѣш чуч шактымла „пургѣчѣ“ манын, тѣдѣ вуйлалтышын охыр стѣл докѣ мийѣт, уѣмдѣмѣ крѣслаѣшѣжѣ йѣрнѣн пырѣн шѣнцѣш.

Сотрудниквѣлѣ пѣтѣриок бѣшкѣмѣштѣм иктѣ-вѣсѣштѣм цудѣйѣмлѣ анчалѣвѣы. Вара тѣгѣ ѣнѣт, руш бѣдѣрѣмѣшлѣн кѣлѣсѣш:

— Сейчас заведующего нет, — манѣвѣы.

Тѣдѣжѣ тѣшѣкѣн шим пѣсѣ сѣнзѣжѣдон цилѣштѣм анчалѣы, дѣ чиста марѣ йѣлмѣдонок попа:

— Мѣнѣ бѣшкѣок вуйлалтышы ылам... Мѣнѣм райком назначѣн... — манѣш.

Сотрудниквѣлѣ анчат: пѣлѣмѣ эдѣм! Щѣрбаков Сѣмѣ:

— Маринѣ. — манѣы дѣ когѣн важыл колтѣн йакшаргѣн кѣш. — Виноват, Марина Ивановна... — манѣы.

Лѣчѣкшѣмок Маринѣ ылын. Атат пѣлѣ йажѣэм, пѣсѣм шѣнцѣн. Ти учрѣждѣнѣгѣц лѣктѣн кѣмѣкѣжѣ тидѣ сѣдок тѣмѣнѣн. Совпартшкѣлышты, Горькийѣшты...

— Ну, Сѣмон Павлович, кѣцѣ йѣлѣмѣшнѣ? — тѣдѣ вѣкѣ анчѣн йѣрѣн шѣндѣн, Маринѣ тѣдѣм йады.

Мам йадмыжѣм Щѣрбаков цаклыш дѣ эчѣт важыл, намѣсланѣн колтыш. Вѣц и пѣрви ылыш сѣнѣм йѣшѣндѣрѣш...

— Чтѣ-ж, пари я проиграл... — манѣш, вуйнаматанла попа. — Собствѣннѣ, тѣдѣ парийѣт агыл, так шутѣам вѣлѣ бѣштѣшѣм — манѣш...

— Сѣнцѣѣшэм шуды гѣнѣк шѣвѣл манѣыц? — Маринѣ попа. — Укѣ, ит лѣт. Ам шѣвѣл. И без того вижу твое раскаяние... Шѣвѣлѣш агыл, таум вѣлѣ тѣлѣнѣт кѣлѣсѣм... Хотѣѣ тѣнѣн шутѣѣт мѣнѣм, бѣдѣрѣм, когон орландарыш дѣ, орландарым дон икѣгодымок амалышы ышѣм, амалышы энѣргиѣм шижтѣрѣш. Лѣчѣкшѣмат, тѣнѣм орланѣн шѣдѣшкѣн колтышѣмат, эдѣм лиѣш рѣшѣшѣм. Бѣдѣрѣмѣш пѣургѣгѣц изишѣт худа агыл, тѣдѣт тѣмѣнѣ кѣрдѣш, пѣшѣм вуйлалтѣн кѣрдѣш манын шѣмѣм вапш шанѣн, бѣнѣнѣн колтышѣмат, пыт тѣмѣнѣш тѣнѣлѣм... Тѣмѣнѣш, конѣшнѣ, куштылѣок агыл ылы. Кынамжѣ йѣт омымат ат амалы, кѣрѣдѣлѣт. Дѣ сѣнѣшѣм. Пишѣк нѣлѣ годымыжѣ, тѣнѣн попымѣдѣм: „вуйлалтышы лиѣт гѣнѣ сѣнцѣѣшэм шѣвѣл“ манмѣтѣм, йѣшѣндѣрѣн колтѣмѣт, силѣэм пырымылаок чучын колта. „Тѣмѣнѣмок! Кѣрѣк ма-дѣ тѣмѣнѣмок!“ — манам. Бѣндѣ тѣвѣш, ужыда...

— Разрешите тогда вас поздравить... — Маринѣ докѣ миѣн ижѣ Романов тѣдѣлѣн кидшѣм вѣктѣ.

Молвѣжѣт Маринѣ докѣ мийѣт, йѣржѣ погынѣн шагалыныт, тѣдѣ дон сусун попѣт.

Көрөк ма гынъат, Сомылан йӱнгөшбѣжѣ тама йажо агыл.

— Лачокшымок, Марина Ивановна, мѣньбѣм простьѣт вѣл?—тидѣ тѣдѣлѣн попа.—Вѣт тѣнѣм мѣнь тѣньбѣм сѣрйозны агыл, й так, шутѣм бѣштѣмлѣ вѣлѣ попышым... Тѣньбѣм сѣрйозны вырсѣнжѣт мѣнь кѣртѣлам... Йаратым бѣдѣрѣм... кѣ вара орландара?...

Осѣатка шайажым, бѣшкѣѣт цаклыдѣ кѣлѣсѣн пумыкыжы, Сѣмы кож-ж йакшаргѣн кѣш.

— Простьѣм, простьѣм...

Щѣрбаков вѣкѣ Маринѣ ласкон анчал шѣндѣш дѣ анчалмаштыжы ирсѣ простьѣмаш вѣлѣѣт агыл ылы. Ласкон анчалмаштыжы дѣ пышкыдын попымаштыжы ѣчѣ вѣс тамаханѣ кого чувствым Сѣмы сусун цаклыш...

Тьотьор П.

Шадӱнгѣ калац

(ШАЙЫШТМАШ)

Павыл, вѣкш тоц толмыжы сѣмѣньок, вѣтѣжѣлѣн комдѣш лашашым намал пырыш:

— Иргодѣш, Оринѣ, калац лыкым ырвал, — маньы.

— Качкын лиѣт йок... Тѣл ѣчѣ кужы... — Оринѣ марыжлан попа.

— Тьрхѣнжѣт бѣндѣ ам кѣрт, кѣртѣ йӱнгѣт укѣ... Ик возы шадӱнгѣм йагыштѣн тол дѣ тѣлѣм вычѣн бѣлы... Пѣрви, Кѣрлѣвлѣ качмы годым, шѣвѣльвѣт нѣлмѣмок ситѣ. Икѣнѣ, латнан, бѣшкѣмѣмѣн ганьок качкам...— Павыл попа.

— Йараш, йѣ, йараш... Иргот йактѣ тьрхок. Иргодым бѣштѣн пуѣм, курымѣтѣм возыдон шадӱнгѣ лашашым уштѣлат, мѣшкѣр тѣмѣн кѣртѣлат... Иргот йактѣ шѣкшѣток ак куш йок,—манын, Оринѣ, лашаш комды сага шагал, калац лашашым парньѣ вуйвлѣдон цѣвѣштѣн-цѣвѣшгѣн сусун попа,—пѣрви, кого празныквлѣ анзыц, Кѣрлѣн вѣтѣ тѣхѣнѣ лашашдон пышкыды выжгата киндѣвлѣм кѣшѣтѣш ылы...

„Нѣ лашаш, ырвал, иргодым калацым качкына“ мынмылаок куштылгын Павылын пѣртѣш, калац кѣзѣт йактѣ пьрдѣ.

Ырвалмыкы, шумѣш, кѣмѣш калац гишѣн кытыраш ситѣ...

* * *

Павылым пѣрви сылык Павыл маньт ылы. Павылын ѣтѣжѣ Кришкѣ когон нѣзѣрѣн бѣлѣн: тыгыды, кого сѣмнѣ, бѣшкѣжѣ йасан ылы. Павыл кого ѣргѣт, тидѣлѣн цилѣ пѣшѣ тѣкнѣ. 12 йѣшѣнок Павыллан ѣдѣш, ширѣш, шагалаш вѣрѣштѣ. Павыллан 14-и шомыкы ѣвѣжѣ кола. Тидѣт камакам олѣта, изивлѣм пукша, йѣктѣ, мышкѣш, чиктѣ, мол пѣшѣмѣт бѣштѣ. Цилѣ вѣрѣ шоаш кѣлѣш. 17-18-йѣш порам уштѣок, Павылын бѣрвѣзѣ млоѣц курым ѣртѣш. 19-и шомыкы, ѣтѣжѣ тидѣлѣн бѣдѣрѣм нѣлѣктѣ.

Нужда ѣдѣм тьѣтѣлѣн бѣдѣр нѣлѣш сѣк кого пѣшѣ: кыцѣ кѣшѣш бѣдѣр анчаш? Мам чишѣш? Павылжын нѣмажат укѣ. Тидѣлѣн пашкудыжы Одосин йакшар тыгыр дон шим йалашым кандѣн пуѣт. Йѣл тыгыр-йалашдон бѣштѣр йѣдал йалаок Павыллан бѣдѣрѣм нѣлѣн пуѣт...

Пѣрви укѣдон бѣлѣмѣм ѣшѣндѣрѣн, бѣдѣр нѣлмѣкѣ Павыл пытырак ровотайаш тѣнгѣлѣ. Паштѣкшѣ кушшы кок шѣльажы Павылым пасна шин

лыктыт. Кок изи тьэтьжы, икты эчэ мьшкырбшты. Тэхэнь сэмьядон Павылдон вьтбжы шукшы пьртбш бляш кэат.

Павыл эчэ сылык: кыцэ кого сэмьялэн ик бшкэтбн ситаршаш? Авьжы кым изидон пашаш лэктбн ак кэрт. Шошым толэш, кормы пьтэ, кинды укэ. Бьрвэзбвлэ шужэн йасланат.

— Кьрлэгьц ик лаштык шожым йатэ ат кэрт, — Павыллан вьтбжы попа.

Павыл сылык. Тиды палэ: Кьрлэ киндым такок ак пу. Тэрэшбжы саранбм аль агам пумыла.

Шужышы изивля:

— Аты, ньаным, аты ньаным! — кычат.

Павыл Кьрлэ докы сылыкын кэа.

Кьрлэн капка йактэат эчэ шайагарэм лбгбштэш тьнгэлэш. Шэклэнэн-шэклэнэнок тиды пыра.

Кьрлэ балконышты чайбим йуэш, ак йарсы. Пысы вьтбжы Павыл ваштарэш талаша.

Павыл амаа доцок калпакшым кыдаш, вуйым кымык цикал пыра. Ньима палбдрок, калпакым кыцэ-шон кормэштбл сэдрэш анчэн тиды попа:

— Кьрлэ, токэт пуры шамак йадаш толым... Мам кэлэсэт вэл? — маннэжы былы дэ, логэр пындашыжы кошкэн кэшат, шайажым Павыл пьтэрен бш шокты.

Йой Кьрлэат бш кол вуйта, вэс шайам вэлэ шайыштэш. Павыллан эчэ когон йасын чучы.

Кьрлэ докы пуры шайам йадаш толмы шамакшым вэс пачаш пэлэштэш пьтбриалт вацшы кымлы-вбцлб пудан возым лултбмбгьцат нэлблэ чучы дэ шужыш изивля: „Аты, ньаным! Аты, ньаным! манын саслымыштым йшбндэрэн, ышмаэш шбвблбвбдбм погалтэн, эчэат йады.

Пайан Кьрлэ вуйлугьц ридактон лывшал шэлмблэок пачкатан пэлэштбш:

— Ньима пурымат кэлэсэн ам кэрт. — Укэанвлэлэн пуашжат, йажо киндым пуэтат, вэрэшбжы арвам вара кандэн пуат. Намозыдым агэаш кынам вара туть пьртбш шачэш? — манэш.

— Шуды пачашлык саранчбм пуа гынь, ик мэшакбм пушаш биньэ, а? Кьрлэ? — йой вьтбжы попа.

Павылнам 1915 и йактэ пайан Кьрлэвлэ Шуды пачашлык саранлэ дэ ныр вьлнбш йажо агэ йьрэнвлэлэ тэвэ тэнгэлэ пукшат. Павыл годгьц годыш сылык. Годгьц годыш Кьрлэвлэн мьшкыр аваргэн.

Кого мьшкыран Кьрлэвлэн ирбк вэрц Павылат кок и йал сага, околвлэ воктэн, тим пукшэн кашты. Кок и вьтбжы изивлэдон парвалыш...

1917 иншы фэвраль тьлэб Павыллан курымыштыжы пиш йажола чучы.

„Кугижэ укэ — вырсы маланна акэл! Мэ тиштб, рок лошты, шужэн, кижэн, тивлэм кун вэрц пукшэн каштына? Кого мьшкыран пайан эдэмвлэ вэрц. Манмам тиштб ти качкэш, пайанвлэжбн мьшкыр кушкэш“ манмы увэр Павылымат, тьгвлэжбдон, тоныш сэмьявлэ гишан шанэн шьнцбмашэш йарбш...

Павыллан шошым ныр пашэ бштэш токыжы тоды. Кок и пьэргы укэ дэ укэан хозайства шуку йахнэн. Павыла пашам пыт бштэн, бльбмаш куштылгаш тьнгальб. Шьжбм Октавбьр рашкалтыш. Нэзэрлэн ирбкэн бльбмаш пачылты. Шуды пачашлык саранэт, ныр вьлнбш агэат Павыллан цилэ бшлэччок лиэш тьнгальб. Тьнгэ гыньат, калацшы эчэ ордыштб кашты...

1929 ин, изи Йанак солаэш „Сталин“ лбман колхоз бльбнбш. Пэрви пайан Кьрлэвлэн кит нбмалны орланэн бльбшб Павылна колхозыш сирбкбш.

Павылым пайавраквлэ шуку йьрэвб:

— Пыры, пыры, колхозышты камака вѣлѣнок мѣшкѣр тѣмѣш, — маньѣвѣи моло.

Павыл мыскыламашѣштыѣ попа:

— Ситѣ, нуждашты ѣлѣмѣм... Ёндѣ мѣнь ѣшкѣ пайѣм... Ситѣ Кѣрлѣвлѣн мѣшкѣрѣм шуку куштѣнѣм... Эчѣ изирѣклѣ чучѣш гѣнь, тѣ куштѣда. Мѣлѣм совет власть корным пуэн, тѣ корныдон кѣм...

1930 ин „Сталин“ лѣмѣн колхоз „Молния“ колхоздон иктѣш ушнѣвѣи. Шошымѣш ѣдѣш вырлыкым опташ дѣ ровочѣй вольыкым ик сарайыш погаш ѣштѣм постановлѣнѣвѣлѣ паштѣк, кулаквлѣ, пайанвлѣ ѣльѣкѣм колташ тѣнѣльѣвѣи.

Правлѣнѣш 27 пумага толын вазѣвѣи. Коклы шѣмыткѣ колхозгѣц лѣктѣш ѣадыт. Маныт:

— Ёшкѣ пырынѣм, вѣтѣи вырса...

— Вѣтѣм ак пыры...

— Сѣмнѣя ак пыры...

— Колхозышты ровотѣйѣн ам кѣрт...

Цилѣ коклы шѣм зайавлѣнѣгѣ ик кидтон сирѣмѣи... Тамаханѣ йой кулак сирѣн пуѣн. Колхозгѣц лѣктѣш мишѣвлѣм ынѣлдарѣн пумыку, ни нѣи мѣнгѣшок колхозѣш кодаш лиѣвѣи. Лайѣмѣир:

— Мѣнь вѣтѣм ам анчы, колхозѣшок кодам, — маньѣи.

Тѣдѣи паштѣк молвлѣят попат:

— Мѣньѣт ам лѣк...

— Мѣньѣт ѣвѣмѣм ам колышт...

— Ёара, ёара ана лѣк... Так, ѣл шамактон ородыш кѣшнѣ...

Пайан волкѣтѣи нѣрѣштѣи валѣн кѣш. Нѣзѣр, икпоратка хрѣсѣнвлѣ колхозыш пырѣн кѣмѣкѣи, Шудѣи пачашлык алык, нѣзѣр марын ѣнѣвлѣят, колхозы лимѣк, нѣнѣи киткѣи сѣсѣргѣмѣм цаклѣн, цилѣ сѣмѣнѣнок пайанвлѣ путѣйѣвѣи, дѣ нѣимамаат ѣштѣн ѣш кѣрдѣп.

— Ма, пайанвлѣгѣи ѣнѣлѣ, сѣрѣнлѣ орланѣн качкын ѣлѣмѣидѣ ак ситѣи гѣцѣ? Эчѣ икѣнѣ ик мѣшѣклѣн кѣшѣжѣи—шайагарѣм дон пѣлѣш тѣнѣм ыдырѣн пѣтѣрѣмлѣш—манын Павыл марывлѣлѣн попа.—Пѣрвиш закон мѣнмѣм мыгыртѣн, пайанвлѣн мѣшкѣрѣм куштѣн... Ёндѣ ѣшкѣ киндѣнѣнок лиѣш, пайанвлѣн ана сарвалы...

Колхоз кушкѣш. Шошым ѣдѣмѣшѣ колхозышкы 70 хозѣйства пырѣвѣи. Пѣшѣм нѣл бригадѣш ѣштѣт. Ўдѣт, кыралыт, ширѣт, кѣлтѣм шит—цилѣ машинѣдон: 70 хозѣйствѣн пѣрвишѣи мыгыр шагауѣвлѣят сарай вуѣйыш кѣнѣш кузѣвѣи...

Павыл сусу. 4-шѣи бригадышты ѣргѣжѣи бригадир. „Пѣрви марывлѣн вольыкым кѣтѣш тѣдѣлѣн пыт ак ѣнѣѣнѣп ылы. Кѣзѣйтѣшѣи гѣнь 43 ровочѣй ѣдѣмѣм, 12 имнѣм тѣдѣлѣн ѣнѣѣнѣн пуѣнѣт“—Павыл ѣшкѣ дурѣшѣжѣи шана.

Павыл 50 иѣш ылѣш; тидѣи аравалѣм, тирвлѣм пыт тѣрлѣ. Шукын шуку пѣшѣм ѣштѣт. Кѣнѣж шо. Павыл нѣргѣиц толыт попа:

— Ну, Стѣпанын ѣвѣжѣи, цѣвѣр цѣмырѣн шокташ вѣлѣ, киндѣнѣи когон ѣажо шачын... Стѣпан иргодым тѣрѣдѣш лѣктѣш маньѣи доко...

Вады, ѣйт. Павыл сѣмнѣжѣи дон иргодѣш тѣрѣдѣш кѣш кытырѣн шѣиндѣт, Оринѣ качкаш лыктѣш.

— Ёльѣцѣштѣи ма ѣук вара шакта?—Павыл трѣк пѣлѣштѣи.

Тѣнѣнок:

— Кы-ра-у-л! Пожар, по-ж-а-р!—ѣуквлѣ шактат.

Пайанвлѣят, колхоз цаткыдѣммѣм пѣлѣн колтатат, давай колхозым ѣылаташ. Колхоз халык, погынѣн, пыт кычѣн, пожарым ѣортѣи. Ик тома вѣлѣ ѣылыш.

— Ку ѣылатѣн?—маныт.

Иктѣт укѣ. ѣдѣмѣм ак мѣзп.

Иргодѣш—нырыш, вѣс кѣчѣи—нырыш, нѣл бригады пыт тѣрѣдѣт.

Вады. Ныргыц токы качкаш, каняш толыт. Йыт тыр. Колхозныквлә амалат. Оролы вәлә ак амалы. Ма вара согәмәлт кәш? Эчә пожар. Ку йыла? Ма йыла? Мам эчә пижыктән колтәвы?

Тышман эчә ак цәрнә. Колхозым пыток пөйтәрнәжә: имньи сарайым пижыктә. Колхозныквлә дуаткок имньим тыл салымлан ак пуәп. Имньи-вләм ытарат. Сарайжы вәлә йыла.

Тупынь әдәмвләм мот, кычат. Ниньи кулаквлә.

Кырык-мары районышты шәдәнгым үдәш тынәльвә. „Молния“ колхозат шәдәнгым пүлә үдәш. Шәдәнгы йажо шачы, кушкы, тәдәм тәрәдәвә, шиәвә, трудодәнә шоттон пайыләвә. Павылы сәмнәлән циләжы 270 пут киндәм пуәвә, тә шотышты кутлу вәц пут шәдәнгы.

Павыл сусу: ик возы шәдәнгым йагыштән толын.

— Пөйтәри вәлә бштәнәм гынәт, махань йажо авартыла лин шөңцүн,— Павыл вәтәи ош вәлвәлән пышкыды авартылам шул-шул опта.

— Пәрви, мөньи изиәм годым, у киндәи поспәйбәмкәи, качмы годым, йымыдылаш моло кәләш ылы,— әргәжәи Стөпан шөрән ваштыл попа.— Сәдбәндон вәт, шайагарәм ыдырән-ыдырән, пайанвлә докы киндәи кычәш кәмбәлә ылы...

Павыл сәмнәжәи дон, кого окнәан соты, у пөргәштәи шәдәнгы авартылам качкыт. Пәрвишәлә шөшәр, тарык качкашат (когораклан кәш йажо агылат, изивләм колтат ылы) акәп, Павылы кок ышкәл, шарык вольык пүла улы...

Большевистски колхозышты улан бәләмәш пәләдәнок пәләдәш, кушкәш. Нәзәр бәләмәш шайылан кодын, лүдәш омынла вәлә чүчәш.

Сылык Павылгәц Сусу Павыл ли...

Лукьянов Васи.

Акпарс гишән

(ЙАЛ МЫЧ КОЛМЫМ СИРҮМБҮ)

Эртәшәи XIX курымын кутлушы дә шымлушы ивләштәт эчә, кырык-марывлә лошты Акпарс гишән мондымы агыл ылы, ик покольәнбәгәи вәс покольәнбәшкәи шонгы марывлән шайаштыгыц тидәи ванжән, әшәндәрәлт кодын. Бәләшәи марывлә, ышкәи бшгәи йаратымы Акпарс гишәнбшгәи әшәндәрәидә ик погынымашат әлә празныкат әртәидә, варажы, тәшгәи ылыш кәршән бәдәрәмәш „Акпарс сәмбәм“ (әлә „Акпарсыч маршым“) шакталтыдә ак әртәи ылы. Мидмәлгы годым марывлә дә мары бәдәрәмәшвлә, нөһәи йаратымы Акпарс сәмвләм кымылыны колыштыныт, кыдывләжәи гәи, айыртәмәинок мәиәи тәтәамы— Кого Кришән, сәнзәвәдшәи толын... Сагажок вуйта шалгышы Акпарс докы попымыла тәтәрам тәи жәпәи пәләштәи ылы: „Ох, Акпарс! Акпарс! Тәи мәләнәи шуку пурым бшгәнәт! Вәт тәи, крәпостной правагәи мәиәи ытарәнәт!“

Күшәи кәләсбәмәлә, ти прәданьы, рушвлә Хазаным нәлмәгәи вара, кым курымат бидә әртән, ик покольәнбәгәи вәс покольәнбәшкәи шонгы марывлән шайаштыгыц ванжән, әшәндәрәлт мәи. Кәзәи бидә, нәигышакәнәт сирүмбәи агылат, мондалташ тәиәи.

Сэдбіндонок, Акпарс гишан кырык-марывлән прэданыштым, мѣнбѣн тыотьям—Кого Кришә (Григорий Иванович Лукьянов † 1869 г.) дә мол тыотьявләят мѣләм, ырвөзѣ сола учитьѣллән, кыцѣ шайышт пуэнѣт, тѣнгөк сираш лим. Акпарс гишан кырык-марывлән ти прэданыштын иктә махань историчәски фактшы улым кәләсэн ам кәрт. Тѣнгә гѣнбәт, Акпарс ылын, ылән. Ти гишан кѣзѣт ылѣмбѣ мѣләндрѣнәат анжыкта: тидѣм „Акпарсын мѣләндрѣ“ маныныт.

Тәвә ти прэданы:

Кѣзѣт мәнмән ылѣмбѣ вәрѣштѣнә, әртән кәаш литѣмбѣ, пиш кого шѣргѣ пәрви кушкын, тѣшәк тумвлә, пистѣвлә дә мол пұшәнгѣвләят кушкыныт. Ти пұшәнгѣвләжѣ пиш коговлә ылыныт. Кѣзѣтшѣ гань корнывлә тѣнәм воксөк ука ылыныт; марывлә пәлѣмбѣ йал корнывлә вәлә ылыныт, тѣ йал корныдонжы йалын әль мыктән вәлә әртәш лиеш ылын. Вәт тѣ шукәрдшѣ тоштын марывлә дә мары ыдырәмәшвлә—пүәргѣжәт, ыдырәмәшѣжәт—мыктән әль йалын каштыныт, кѣзѣтшѣ гань арававлә ылтәлѣт.

Казанско-Татарски Царствым рушвлә нәлмәшкѣ кырык-марывлән мѣләндрѣштѣ Йыл мычкы Угармангѣц (Н-Новгород, кѣзѣт Горький) Шапыш-әнгѣр (Чэбоксар) йактә ылын. Лысково цәркән сола (с. Лысково, быв. Макарьевского уезда, Нижегородской губ.) мәнмән кидѣштѣ ылын. Тѣдѣм Ласко маныныт, ти солан тѣнәлтѣшѣм пиштѣшѣ марын—Ласкон лѣмдон лѣмдәнѣт. Рушвләжѣ „Лысково“ маны бѣштәнѣт.

Тѣ жәпѣн, кырык-марывлән вуй Акпарс ылым годым, Московски Царствышты Иоанн Грозный кугижә ылын. Тѣдѣлән кымал ылѣшѣвләлән дә вәс сәндәлѣкѣштѣш тышманвләлән кѣдѣртѣш гань костан ылынат, сэдбіндонок „Грозный“ манын лѣмдәнѣт.

Марывлә тѣнәм нәлѣн, утлаок нәлѣн ыләнѣт: ик вәдѣнжѣ рушвлә (кугижә, пайаривлә, кнѣзвлә) пѣзѣртәнѣт, вәс вәдѣнжѣ хазаныштыш тадар ханвлә, кнѣзвлә обижәйәнѣт. Мәнмән тыотьявләнә айыртәмбѣнжөк когон тадарвләгѣц ойхым тырхәнѣт; шошым йѣдә нѣнѣ мә докына даньлан толыныт. Даньжым оксадон, каваштыдон дә мѣдон вәлә тѣлѣмбѣлә агыл ылын, нѣнѣ живой әдѣрѣмәт—шулыкан ырвөзѣвләм, цәвәр мары ыдырвләм нәлѣнѣт...

Кѣзѣт тәвә мәнмән марывлә дә мары ыдырәмәшвлә „Пѣсѣрмән“ манмы йәрмѣнкәшкѣ погынат, тидѣ тѣ тошты годшы ылѣмәшкѣц котшы ыләш. „Пѣсѣрмән“ шамакшы, даньлан толшы бәсәрмәнски купәцвләгѣц ләктѣн. Акпарс йажонок ужын: марывләлән ышкә турәшѣштѣ ыләш ак ли. Сэдбіндонок ышкѣмжѣн кырык-марывләжѣдон әль Московски кугижәлән, әль Казански кугижәлән кымал ыләш шаналтән колтән...

Ти нәлѣ, кого пәшәм рәшәш манын, кырык сирѣштѣш цилә мары мужанвләм дә шогы тыотьявләм (старәйшин манмывләм) ышкѣмжѣн ылѣмбѣ вәрѣшкѣжѣ—Чәрмыш-аулыш (кѣзѣт ындә Цәрмышал, Йоласал лѣшнѣ) пиш кого погынымашышкы шүдән. Тѣ жәпѣн ирвәлиш, әль алык марывлә кырык-марывләгѣц айырләнѣт.

Мужанвлән дә шогы тыотьявлән (старәйшин манмывлән) ти пиш кого погынымаштѣ магань пәшә ылмым Акпарс шайышт пуән дә иктә мазар кәчѣштѣ тидѣлән кәләсѣмәшѣм тәргән: мам бѣштѣмбѣлә, күлән—московски кугижәлән әль казански кугижәлән кымал ылѣмбѣлә? Ти йадмәшәш кәләсѣмәшѣжѣ нәлѣ, утлаок нәлѣ ылын, вәт каждыок ынгаләнѣт: ти кәләсѣмәштон хыт махань ышкә турәш, ирѣкѣн ылѣмәшѣштѣм нѣнѣ йамдат..

Мужанвлә дә шогы тыотьявлә ойхан вуйыштым кымык сәкәлтәнѣт, кыдыжын сѣнзәштѣгѣц сѣнзәвѣц йөгән ләктѣн. Акпарс ышкәжәт, силан, пинѣдѣ әдәм, ойхан вуйжым кымык бѣштә, сѣнзәжѣгѣц тамазар патькаалтыш сѣнзәвѣдѣм бѣштѣл нәләш.

Мужанвлә дә шогы тыотьявлә шуку шанат, шуку спорат, вара кым кәчѣштѣ тәнгә рәшәт: ышкә логѣцѣнѣштѣ сәк ынын, сәк ышан әдәм-

вләм айырән Москвашкы дә Хазанышкы колташ. Тѣ колтымы эдәмвләштѣ ма лиәлтмәшѣм цилә анжышашлык дә пәлән нәлшәшлык ылыныт. Ти колтымы эдәмвләштѣм Акпарсын сѣнзәвләш дә пѣлбѣшвләш лѣмдәнѣт. Акпарсын сѣнзәвләжѣ дә пѣлбѣшвләштѣ Москваштат, Хазаныштат шуку ыләнѣт. Акпарсдон бѣштѣмѣ срокын, Москваштат, Хазаныштат ма бѣштәлтмәшѣм кәләсэн миәнѣт. Остаткәшѣжѣ, Акпарсын сѣнзәвләштѣ дә пѣлбѣшвләштѣ толынытат, Акпарс докы миәнѣт. Тѣ жәпәш Акпарс докы цилә мужанвлә дә шоҥы тьотъавлә, нѣнѣн кандымы увәрвләм колышташ погынәнѣт. Москвашкы колтымы сѣнзәвлә дә пѣлбѣшвлә кәләсэнѣт: „Московски кугижә прѣстолыштыжы пингѣдѣн шѣнзә, тѣдѣлән кымал ылбѣшвлә, слугавләжѣ дә войскажы шуку, циләнәт тѣдѣм мўдәндѣ вѣлнѣшѣ кугижәш шотлат, казнажы пайан, законышты нѣнѣн иктѣ дә тѣ законжым ылбѣмәшѣшкѣ пыртат“. Хазанышкы колтымы дә тѣшәң сәрнән толшы сѣнзәвлә дә пѣлбѣшвлә кәләсэнѣт: „Хазански прѣстолышты кугижә пингѣдѣн ак шѣнзѣ, тѣштѣ Кугижәвләм вәштәлтылыт, бунтвлә лиәлтѣт, законышты нѣнѣн ылбѣмәшкѣ пыртаат ак ми! Тѣштѣ худа! Сәк коҗоҗок, нѣнѣ Москва җаштарәш шәлгән ак кәртәп, вәт Москва дон Хазан лошты ырсы эчәят тѣнәләлтәш!“

Московски кугижәлән әль казански кугижәлән кымал ылбѣмѣлә манын Акпарс, мужанвлә дә шоҥы тьотъавлә тамазар кәчѣ кәҗәшѣмѣкѣштѣ, московски кугижә докы кәәш рәшәт. Тѣнә гѣнѣәт, Акпарслан тәхөнѣ условивләм кәләсәш йадыныт: начальством тѣдѣмок кодаш, мужанвләм тѣкәләш агыл, проста эдәмвләм обижайымән бѣжѣ ли, сәк кәрәлҗок— нѣнѣм руш пайарнывләлән пуаш агыл, йасакым кәртмѣ сәмбѣн, кугижәдон йарыктымы закон сәмбѣн тўләш дә ти законом нѣгынамат вәштәл-таш бѣжѣ ли. Тиләң пасна эчә, хыт махань руш эдәмәт нѣгынамат, нѣмахань турәш толмы гоҗымат мары вәтѣвләм дә бѣдѣрвләм бѣжѣ обижайѣ... Ти постановляеҗнѣм колын, Акпарс сусу лин колта; тѣнә гѣнѣәт, ти условивләм Иоанн Грозный докы колташ ак рәшѣ. Кырык-марывләм дә бѣшкѣмѣжѣмәт Иоанн Грозный бѣшкә шылдыр лѣвәкѣжѣ нәлжѣ, Хазаныштыш тадарвлә ныҗымашкѣң граньцәм пәрәгәш войскам колтыжы манын Акпарс тѣдѣн докы посолвләм колта. Кырык-марывлә Московски кугижәлән кымалаш тѣнәлѣнѣт манын пәлѣмѣкѣштѣ, тадарвлә вәт бѣшкѣмѣштѣн тышманышты шотәшок уш кырык-марывлә вѣкәт пыраш тѣнәлѣт лиәш ылың..

Москва дон Хазан лошты ырсы йәмдѣләлтѣн: вѣнѣ икѣжәк-иктѣштѣдон тырын ылән кәртәлыт. Йәвропы дон Азим кѣлдѣшѣ кәҗоҗыңәт кого торгәйѣмәш корны—Иыл әнбѣр әль Москван кидѣштѣ, әль Хазан кидѣштѣ лишәшлык ылың..

Иоанн Грозный кугижә ик кәҗѣжѣн кого войскам, шотләнәт шоктыдымы кого войскам пәгән. Ти войскадон У-кәрмән йәктә (Н-Новгород) шәшәт, тѣшәң сирдонат дә Йыл мычкы пыштонат Хазанышкы кәәш лиәш. Ти гәнәк ик ударым бѣштәнок Хазаным пыток, курымәшок сѣҗәш рәшә. Ти корныдон кәшѣләжѣ Акпарсым бѣшкәок уҗаш дә тѣдѣндон попалташ манын В-Сурск дон Козмодәмйанск халавлә ләш Иоанн Грозный шагаләш. Акпарсыжы тѣнәм бѣшкѣмѣжѣн Чәрмыш-аулыштыжы (Цәрмышалышты) ылән. Иоанн Грозный кугижә бѣшкѣмѣжѣн пайарны-войәводвләжѣдон Акпарс докы кәә, дә тѣштѣ кым кәчѣ дон кым йѣт ылә, кынала. Ти кым кәчѣвлә лошты Иоанн Грозный кугижә бѣшкѣмѣжѣн пайарнывләжѣдон пирым бѣштә дә дѣкиҗ звәрвләм кычаш каштәш: тѣнәм вәт ма донна шим шѣргѣ ылың, махань-шон звәрвләжәт шуку ылыныт. Тѣшток Иоанн Грозный кугижә дон Акпарс бѣшкә лоштышты пѣтѣшѣнок сойузым бѣштәт. Ти сойуз бѣштѣмѣдон Акпарс пѣтѣшѣнок дә курымәшок московски кугижәлән кымал ыләш лиәш дә пасна бѣштѣмѣ договор сәмбѣн кәждѣ марылан (пўәргѣлән) йасакым оксадон, әвәр каваштыдон, мўдон дә молывләдонат (тушагѣң) тўләш лиәш. Тиләң пасна,

Иоани Грозный кугижалән Хазан докы тамазар тѳѳѳѳ эдэмән палшышы войскам шагалташ лиэш, дә ти войскажи рушвлә вәлнѳѳ, тадарвләм йыксырок пѳѳѳѳмәшкѳѳ шиэдәлләшлѳѳк ылын.

Чѳѳѳѳ-аулышты Иоани Грозный кугижә бѳѳѳѳмѳѳѳн войскажым дә мары войскаматы угбѳѳ кок отрәдәш пайылән шуа: когѳѳѳ дә изиэш. Кого отрәд сагажы, тѳѳѳѳм вуйлалтән Йыл тѳѳѳ мычкы пыштон Хазандокы валаш тѳѳѳләш, тѳѳѳѳн сага айырлыдѳѳк Акпарс ыләш. Изи отрәдшѳѳм кырыквләдон Йыл әнѳѳѳѳн вургымла сирдон, Свийәжск докы колта, начальныкәшбѳѳѳѳ бѳѳѳѳмѳѳѳн руш пайарным-войәводым шагалта. Ти пайарны-войәводлан корны әжәдшѳѳ бѳѳнән марым, Акпарс сага каштшым, Хазанышкы дә мѳнѳѳѳѳжәт цилә корны пәлбѳѳѳѳм кугижә пуа. Цилә руш дә мары салтаквләәт Хазан докы тырынок валән шот. Хазаным ужын колтымыкы, Иоани Грозный кугижә пиш кого войскажым пога, ти войска ваштарәш нѳѳмат, иктәт дә нѳѳмахань крәпѳѳсәт шалгән ак тырхы машанымыла ылын. Руш войска дә мары войскажат бѳѳѳѳмѳѳѳн шотыштыдон шукы ылымштылан дә тадарвләнѳѳѳ йажорак вооружәнѳѳѳшты ылымлан бѳѳнәнән, шукат ак ли, кѳѳрәт кѳѳрәдәлмәшѳѳм (открытый бой) тѳнәлѳѳт, ти кѳѳрәдәлмәшты икәнәшток Хазаным сѳнѳнән нәлнәшты ылын. Бѳѳѳѳмѳѳѳн кугижәштыдон погымы тадарвлә нѳнѳм пиш патырын вәш линѳѳт дә пыртыдәлыт. Вараат руш войска дон мары войска кѳѳрәт кѳѳрәдәлмәштон тамазар гәнә Хазаным нәләш цацәнѳѳт, тѳнѳгә гѳннәѳѳт, нәлбѳнѳѳ нѳѳѳѳцәәт кәртәлыт... Тадарвлә бѳѳѳѳмѳѳѳн халаштым кәләсән мыштыдымы патырын пәрәгән шалгәнѳѳт, вәт нѳнѳѳ пиш йажон ынѳләнѳѳт: Хазаным йамдымыкы, циләжок йамәш.

Иоани Грозный кугижә шаналтән колта... Тѳѳѳѳн салтаквләжѳѳ кәчѳнѳ чѳѳдәм миәт, тадарвләжѳѳ пинѳѳѳн шалгат, тадарвлән силашты ак чѳѳдәмәлт, кәчѳнѳ шукәмәлтәш вәлә: вәт казански кугижәншѳѳ пиш когѳѳ ыләш, Москва докат—мѳнѳдѳѳр, манын тѳѳѳѳ шана. Руш пайарны-войәводләжәт вуйыштым сәкәлтән, шанаш тѳнәлѳѳт. Акпарсат нѳнѳнѳѳѳ чѳѳѳѳ агыл вуйжым пыдырта... Икәнәк тѳѳѳѳ вуйжым сәкән шѳнзә ылын дә... трѳѳк кѳннѳѳл кәә, вуйжым лүктәләш дә куштылгын ашкылтән руш пайарнывлә докы кәә. Пайарнывләжѳѳ, тѳѳѳѳм ужын дә тѳѳѳѳн куштылгын ашкәт толмыжым, тѳѳѳѳжышы сѳнзәвләжѳѳм цаклән цүдәѳн колтат дә... Акпарс тѳнәмок, нѳѳмат вычыдѳѳк ышкә гишәнѳѳѳ кугижәлән кәләсәш йадмыкыжы, әчәәт когон цүдәѳн колтат. Кугижә тѳѳѳѳ токыжы пырта дә Акпарс кугижәлән кәләсә: „Когоѳѳѳѳт кого кугижә! Шукуы вәрәмә мә Хазан доны шалгәнә, нәлбѳнѳѳѳ вәлә тѳѳѳѳм ана кәрт! Тадарвлән силашты когѳѳѳ, нѳнѳнѳн силашты кәчѳнѳ шукәм миәәт мә сѳнѳнән ана кәрт: вәт казански кугижәншѳѳ когѳѳ ыләш, мәнмәнѳѳѳ гѳнѳ, силана кәчѳнѳ чѳѳдәмәш дә чѳѳдәмәш... Москва йәктә мѳнѳдѳѳр! Тәвә ма мѳннѳнѳн ышәшәм вазы: тѳннѳнѳн, когѳѳѳѳѳт кого кугижә, поцкавләшты порокәт шукуы. Хазан крәпѳѳс нѳѳмәкѳѳ, рок нѳѳмәц капайән пыраш кәләш дә тѳѳѳѳѳѳѳ порокан поцкавләм кыргыштән пыртымла. Когоѳѳѳѳт кого кугижә, ти пәшәм мѳѳләм бѳштәш шүдѳѳ, мѳнѳѳ ти пәшәм бѳштән шоктәм. Шукәшәт агыл, Хазан мәнмән кидѳшты лиәш!“ Иоани Грозный кугижә Акпарсын шайажым колышт нәләшәт, бѳѳѳѳмѳѳѳн марывләжѳѳѳѳдон тѳѳѳѳлән пәшәшкѳѳѳ шагалаш шүдә. Капайән пырашыжы, тадарвлә уштымы вѳѳѳм айыраат, Акпарс пәшәшкѳѳѳ шагаләш: тѳѳѳѳн вуйлалтән шалгымыжыдон мары салтаквлә рокым капайәш тѳнәлѳѳт. Тәвә мары салтаквлә анцылан тәгәнѳѳ ләлѳѳѳ ләктын шагаләш: рокшым кыдын кыташым капайән кәмѳѳлә? Тидѳѳѳѳм хытѳѳ мадаок пәләш кәләш! Порокан поцкавләм кыргыштән пыртымыкы, нѳнѳѳ лач кѳѳрәпѳс турә лиштѳѳ манын тидѳѳѳѳм пәләш кәләш ылын, порок поцкавлә пыдәшт кәмѳѳ турәшѳѳ крәпѳѳс шәпнән кәмѳѳкѳѳ руш дә мары салтаквлә пырән кәрдѳшты манын тидѳѳѳѳ кәләш ылын...

Акпарс пиш йажон кәршѳѳм шактән; мары пүәргѳѳвлә лошты дә бѳѳѳрәмәшвлә лоштат тѳѳѳн гань иктәт шактән кәртәлыт. Казански куги-

жәдон пурын бiлiмбiжбi годым тiдбiлiн подаркавлaм кандымы йбiдeжбi тiдбiлiнaт вaк кaршbм шaктeн.

Акпарс кaршbм нaлeшaт, шyэшбiжбi сaкaлтa дa... шaктaлтeн кoлтa. Игeчбi йaжo, тыр ылын, кeчaт бiшкiмбiн шoртнbй йaлвлaжбiдoн тьoлгe мaдын. Кaзaнски стeнa дoц мbндiрнaт aгыл, тiдбi кaршbм шaктeн. Тaдaрвлa пикшвлaдoн лyлaш цaрнeн шуaт, стeнa вbкбi кузaт... Акпарсыжы шaктa, шaктa... Тaдaрвлaжбi крeпбiс дoцын кoлыштыт... Цилaнaт—рушвлaйт, тaдaрвлaйт, мaрывлaйт кoлыштынйт... Тaдaрвлaлiн кaйтымы, кaпaйaш тiнгaлмb вapшкbй Акпарс тoлын шaгaлeшaт, кaршbм шaктeн шaктeн крeпбiс тoкы oлbeн aшкeдaш тaрвaнa. Сусунaт, тoшнaнaт шaктышы кaрш йук вeлe шaктa—цилaнaт тынглaнeн кoлтeнbтaт, кoлыштыт. Кaзaнски кугижa бiшкeйт, Акпарсым дa тiдбiн утлoк йaжoн кaрш шaктымыжым пaлaйт, бiшкe лишbл пaйaнвлaжбiдoн крeпбiс вbкбi кузeн кoлыштaш... aнжaш тiнгaлeш. Aспарсыжы сo шaктa, шaктa... Шaктымы лoштыжoк кaпaйaш тiнгaлмbгiц стeнa йaктe мaзaр aшкыл ылeш—бiшкe турeшбiжбi лyдeш. Кaзaнски кугижa Акпарсым стeнa лишкiрaк шyдaйт, тiдбiлiн кeлeсa: „Тiнbин Мoскoвски кугижeтлeн Хaзaным нbгынaмaт нaлbин шoктaш aгыл! Кeлeсoк!“—мaнeш. Вapажы, кыцe кeртмbн, кыцeлa мbштeн, мoскoвски кугижaм вырcaш, йбiмдiлaш тiнгaлeш. Акпарс нbмaт пoпyдeoк кoлыштынaт, мbнгeш сaрнaлbн eчeйт кaршbжbм шaктaш тiнгaлbн. Цилaнaт кoлыштынйт... Кaпaйaш тiнгaлмb вapгiц стeнa йaктe мaзaр aшкыл ылмым Акпарс тeнeлaнлa пaлeн нaлeш.

Мaрывлa кaпaйeн пbтaрaтaт, тiшкb тaмaзaр пoцкa пoрoкым мындыртeн пыртaт. Кaждый пoрoк пoцкa вbлaн дa кaпaйeч пырымбi aнгeшaт Акпарс тaмeзaр шbштb сaртaм шbндa. Тидбiжbм тeвe мaлын бiштeн: пoцкaвлa вbлaн шbндeн кoдымы сaртaвлa йылeн шoктымыкы кынaм пyдeштмaш лимбiм пaлeн (кaпaйeн пырымaштaт, вoлaштaт сaртaвлaжбi икaнboк йылaт мaшaнeн).

Цилaнaт пyдeштaлтмbм вычaш тiнгaлbт. Кaпaйeн пырымaштaт, вoлaштaт сoртaвлa пылгe йылaт. Акпарс пиш пыт aнчa, тiшлa. Сaртaвлa йылeн пbтaт, пoрoк пoцкaвлa aк пyдeштeп. Пoцкaвлa дoны шaлгышы мaрывлaжбiм Акпарс сbгбiрaлeш, нbнbй кыргыж лaктbтaт кeлeсaт: „Тiштb пbцкeмbш, сaртaвлa худaн йылaт, йылeн пbтbдeлbт!“—мaныт. Кугижaлaнaт кeлeсaт. Иoaнн Грoзный тoкыжы Акпарсым шyдaйт, йaдeш. „Мaлын aк пyдeшт? Измeнa!“—мaнeш, Акпарс кымaл вaзeшaт, кeлeсa: „Кoгoбцaт кoгo кугижa, измeны укe! Кaпaйeн пыримы рoк лoшты пbцкaтa ылeшaт, сaртaвлa худaн йылaт!“ Кугижa aк бнвaнbй, Акпарслaн лyдбшлa ылшы шaймa сaрaл-сaрaл кeлeсa: „Измeнbик!“—мaнeш дa крoзa... Акпарс ынгылдaрaш цaцa дa пeл цaшbм срoкым кbчa. Кугижa сoглacын лиeш. Пeл цaш eртeн кeя, пoцкaвлa вbлнbшb сaртa сo eчe йбiлeн aк шoкты... Кoгoн шbдeшкeн кoлтышы Иoaнн Грoзный Акпарсым тoкыжы шyдa. Тидбi тoлeш. Шbдeшкeн шbцшb кугижa eчeйт сaслa: „Измeнbик!“—мaнeш. Акпарс сyкaлтeн вaзeшaт, иктaмaзaр шaмaкым кeлeсaш йaдeш. „Кaпaйeн пыримaшты пbцкaтa, вoлaштыш дoцын тbштb сaртaвлa oлbeн йылaт!“—мaнeш дa лyцкы минутeш срoкым йaдeш. Кугижa сoглacын лиeш дa тeнгe кeлeсa: измeны ылeш гbнb,—сaндaлbк вbлнbжaт нbгынaмaт ужтымы, утлoк лyдбшлa ылшы кaзнbмaш тiдбiлiн лиeш,—мaнeш. Акпарс мaрывлaжбi дoкы кeя. Мaрывлaн цилaнaт лицaштbштb тыргыжлaнмaш пaлдiрнa. Акпарс eчeйт кугижa дoкы мbнгeш кeя, кугижa дoкы сeк лишbл ылшы пaйaрны дoкы мийaт, пbлbшeшbжбi пbжгaш тiнгaлeш. Кугижaн дa тiдбiн лишbл пaйaрнывлaжбiн тaгынaмшeн вaчымышты кbзбт лин кoлтa мaнын цилaнaт ынгылaт. Мa лишaшbм вoйскa aк пaлbй, тiнгe гbнbaт, тaгышaк, пишoк кoгo, кeрaл лиaлтмaшeш йaмдbлaлт шaгaлын. Oшeмaлт шbцшbй Акпарс бiшкiмбiн мaры сaлтaквлaжбi лeшeш шaгaлын дa шукeшaт aгыл пyдeштaлт кeшaшлык вapшкbй aнчaш тiнгaлeш. Тeвe-тeвe пyдeштaлт кeя, цилaнoк шyмbштb шийш цaрнeн кoлтeн. Тeвe кaпaйeн пыримы aнгbштb мaрывлa кaйaш, тaрвaнbлaш тiнгa-

лыт. Трук йал нймалнышы мўланды цытырәлт кәә, тышәкәнок пишок когон пыдәштәлт кәмбй йук шактән колта, вара кокшы гәнәк, тышәцят когон пыдәштәлт кәә... Мўланды брышкәлтәш, пйрәнәвлә, күвлә, әдәмвлә күшкы шәпнән кузән кәят, шыкшыжы, пыракшы тытырәлә шагал кодәш. Кәчәт пыцкәтәәм кәә... Ружгымаш, шужгымаш, саслымаш йуквлә сәндәләкың лудыктышы силашкы ушнат; ти йукәш слапка әдәмжы цытырәл колта, сианжы кырәдәләш тәрәнән кәә... Шыкш, пырак әчә пйтән шоктыдәок руш салтаквлә бшкымбштын войәводвләшты вуйлалтымыдон дә мары салтаквлә, бшкымбштын йаратымы вождышты—Акпарс вктәрбимбдон пыдәштмәшәш пыдыргәв кәшбй крәпыс кыргышкы шыңгалтыт. Лудышлә ылшы кырәдәләмәш лиәлтәш, тәгәнә крәдәмәшбжым шайадон кәләсәнәт мышташ акли, ужаш вәлә лиәш... Рушвлә тадарвләм роәнбйт, йбвштон шырәнбйт, тадарвләжәт тәгәок бштәнбйт... Выр әнгыр гань йогән. Бшкымжын мары салтаквләжыдон Акпарс сәк лудышлә вәрвләшкы ләәф ганьы шыңгалтын дә... бшкымжын луттымәшбжыдон, ловкый, чотә сиан ылмыжыдон, тыдын ваштарәш шагалшым сөнгән кәрдбн... Выржы, охлымы, ойлымы йукшы, ружгымы йукшы... Тәгәләнлә шуку кырәдәләйт...

Остаткәшбжок тадарвлә цәкнәш тыңәләйт дә бшкымбштын йаратымы Хазаныштым Москвалан пуат. Иоанн Грозный кугижә Хазанышкы пыра дә тывәмщән бндә шуку шуды и әртән, Хазан рушвлә кидышты ылын.

Хазаным нәлмәкы, бндә московски кугижә вәлә агыл, әчә казански кугижә, бшкымжын пайарнывләштәлән, войәводвләштәлән дә салтаквләштәлән пырым бштән. Ти йумәшбшты Акпарс сәк кого пайанвлә сага шбнзән, нбнбн дон иктөр ылын.

Йумәш пйтәшәш годым, Иоанн Грозный кугижә, Акпарслан шортны цәшкә вәс кугижәншыгыц кандымы әрәкәм пуаш слугавләләнжы шудә дә ты шортбй цәшкәм тыдблән подара. Ты цәшкәгыц пасна әчә, йажо ожым, шәргәкән ортнәрбм, шортнбдон, шидон олмыктән шбндбмб саплым Акпарслан пуа. Кугижә договоржымат бштән шокта, Акпарслан кугижән грамотым пуа. Ты грамотыштыжы кәләсөмбй ылын: марывләм пызбртәш укә, нбнбм пайарнывләлән дә войәводвләлән пуаш агыл; нбнб, марывлә, бшкымбштын мўландыштышты ирбкын бләшты дә кәжды игәчы шошы мары-охотнык (махань игәчылән, ачыктымы агыл) йасақым тўлыжы. Ти грамотыжы йамын, тыңә гыньәт, руш кугижәвлә, лач циләгәок агыл гыньәт, ти грамыты сәмбнә бштәнбйт.

Акпарс гишән шайыштмашым шонгы мары тәвә тәгәләнлә пйтәрбш дә ти прәданьы паштәк Акпарсын сәмжым кәрштон шакталтән колгәвбй.

Владимир Сузы сәрән.

Поп—пиш ородок

(ЙАМАК)

Блән ылын поп,—
Йамаквлән тос.
Ниньым пишок йаратән,
Пылашым вәлә шагалтән,
Йамакым колтышым
Морән гань колыштын.

Поп ылым солашты
Пиш йамак мастаржы
Нәзәр Иван ылын;
Поплан со колтылын.

Таманьар вәрәмә
Йамак колтә ыләнәт,
Йамакым колшташ поп
Мәнмән Иванна док
Вашкыш ирй-ирокок,
Пыт толы төргыштон.

Мындыр таза поп
Кәнжы кәрдәш йок:
Уп вәлә йожалтәш,
Выргәм пач лывшалтәш,
Пужәлт шыцшы пиш
Иванвлә докы миш.

Иван вәтй
Пөрткыц ләктй,
Пысы поплан
Тәнгә попа:

„ Иван кәйән кыралаш—
Шуку кәләш вычалаш“.

„ Тәнгә гыньы, Иван док
Кәйәм мәнны йшкәок.“
Поп Иван аңәшкы
Кыргыжаш тәңәш,

Уп вәлә йожалтәш,
Выргәм выльгыжалтәш,
Кукшы пысман гач
Цуц-цуц йш кәнвац.
Ныр гач Иван док
Төрөк высыш поп.
Таза, кәжгә, мындыр,
Кычән цәрәш акли,
Шагалтараш акли.

Кырык нәрйш миән шо,
Иванымат тышәк мо:
Йамак колташ йады:
„Йә, пожалсты“—маньы.

Иван мышта:
„Ах, батышка

Йамак оптым мәшәкәм
Пөртәш кодын... тышәкән“.

„ Йара, кодын гынь,
Вәрәшәтшы мәннь
Аңәтәйм кыралам,
Толмәшкәтшы вычалам.
Иван,—шольа, кол,—
Йылә сәрнән тол!“
Иван—„йара“—попалтыш,
Солашкыла колталтыш.

Попшы кытыргән,
Шага паштәк
Саслән каштәш.
Шага үлөккы,

Попшы пиш күкшы.
Рокшы кагыргышы,
По пыш мыгыргышы.

Иваннажы колтыкта!
 Ышкә йырайтән вәлә колта.
 Кәтә пөртышкок,
 Поп матышка док
 Шүләштөйлөн пыра —
 Көрдөш, пыт кытыра.

Шундон шайам тышка:
 „Эй, колышт, матышка!
 Батышкаәт пөртөмәт,
 Цилә улы суртымат,
 Ма улыжым—циләок
 Выжалаш шүдөш кызыток.

Ат выжалы—йажон пуа,
 Тынбөм төрок шөшкөйл шуа“.

Матышка тәйнәм чотә
 Пуштмашкың лүдөн колтән,
 Сола мычкы кыргышталы,
 Нәлш(ы) әдәмвләм пыт кычәльы,
 Пөрткың пөртөш
 Сәринән әртөш.

Йымы, вәкәт „палшыш:“
 Нәлшө шуку пашыш...
 Пөртөм, амбарым,

Кудым, сарайым —
 Улыжым циләок,
 Царкымаат пиләок,
 Онгырат, царгат;
 Хаңавлә цоргат.
 Имньин шывштат—шалгат.
 Пырак вәлә шалга.

Поп Иваным вычән-вычән.
 Вара шагавуйым кычән,
 Овәт гоным толәш;
 Сола вуйыш шоәш,—
 Йажо пөртшө турә,
 Пырак вьсә—ужәш.
 Худа имньим покташ цаца,

„Йә, кәлтөмәш, әлмә!“— сасла.
 Ужәш: пөртшөм пыжат,
 Имньин, оптән шывштат.
 Пыжат пөртшөм!
 Попын өрткән.
 Имньижөмәт шүән кода —
 Сола мыч кыргыжәш погна.
 Ышмам вәлә кәрә..

Шим шльәпәжөм сәрә.
 Көжгө матышка
 Поп сәрмөм цаклышат,

Йылә пыжаш талашта:
 Попшы шүдә машана.

Луды пырак вьсән...
 Поп марьяжы пьсөн
 Кыргышталәш, сасла,
 Чөнь пыжыкташ цаца:
 „Тывә толәш батышка...
 Шывштән шуда хыт кышкы!“

Поп токужы мий—
 Сүквлә вәлә киәт,
 Хаңа царкәмвлә,
 Йакшар картыввлә,
 Пырәннә вуй, турвлә—
 Олтышашлык пувлә.

Поп йамакшым кода,
 Вик колышташ монда,
 Лиәш когон ойкан,
 Вараркшы—костан:
 Матышкажым лыпша, шиәш.
 Пуштын шумәш лоцкән лиәш.

Нәзәр гыньәт, Иван—
 Патыр, кого силан:
 Мыдыр попом чиктән;
 Поплан йажон витән..

Октябрь

Изи эргѝ

(Йамак)

Мары дон вѣтѝ бѣлѣнѣт, бѣлѣнѣт, — кым эргѝм бѣштѣнѣт. Вѣтѣжѝ мары-жылан попа: „айда, ик эргѝнѣм ровотнѣкѣш колтѣнѣ“, манѣш. „Айда“ манѣш марыжы.

Кого эргѝштѣм нинѝ поп токы ровотнѣкѣш колтат.

Тидѝ поп токы мийѣт, йадѣш: „ровотнѣкѣш пѣрнѣймайѣт?“ манѣш. „Пѣрнѣймайѣм“, манѣш поп, „толыкы анзыц шайадон попымы статѣан лижѝ: худа шамакым попѣт кѣнь, тѣрок лыктын колтѣм, оксамат ам пу“, манѣш поп. Пѣшѣтѣржѝм поп шудѝ тѣнѣм пуаш сѣрѣн ылын.

Тѣвѣ бѣндѣ поп тидѝм кѣлтѣ шийѣш колта. „Вадѣш качкаш кандѣм“ манѣш поп.

Тидѝ кѣлтѣм шиѣш, шиѣш, попшы качкаш ак канды. Ирокат шѣш, кок кѣчѣт шѣш, качкаш со ак канды. Кымшы вадѣш ижѝ поп качкаш канда.

„Ма, роквашт валѣн кѣшѣшлык, йѣлѣ ат тол вара?“ манѣш ровотнѣк. „Худа шайам попаш шѣц сѣрѣ вѣт?“ манѣш поп. „Кѣок токѣт, бѣндѣ ит тол“, манѣш.

Кого эргѝ токыжы мийѣт, ѣвѣжѣлѣн попа „поп мѣнѣнѣм лыктын колтыш“, манѣш.

„Кѣдѣлѣш эргѝнѣм колтышаш бѣнѣ“, манѣш ѣвѣжѣ.

Кѣдѣлѣш эргѝ торцшы лѣктѣшѣт, поп токы мийѣ. „Ровотнѣкѣш мѣнѣнѣм пыртѣт?“ манѣш. „Пыртышаш“ манѣш попшы. „Худа шайам вѣлѣ попаш бѣнжѣ ли маны“ кѣлѣсѣ. „Худа шайам попѣт кѣнь, лыктын колтѣм“, манѣш поп. „Тѣвѣ маханѣ пѣшѣм пуѣм“ манѣш: „кѣлтѣ шийѣш кѣ, вадѣш качкаш нѣлѣн миѣм“, манѣш поп.

Кѣдѣлѣш эргѝ кѣлтѣм шиѣш, шиѣш. Качкаш со ак канды. Кымшы кѣчѣштѣ ижѝ поп качкаш канда дѣ „шѣц!“ манѣш попшы.

„Шийѣш шим“ манѣш кѣдѣлѣш эргѝ, „кужы ѣпѣн чѣрт ылат, качкаш йѣлѣ шѣц канды“ манѣш ровотнѣк. Тѣшѣкѣн поп манѣш: „худа шайам попаш шѣц сѣрѣ вѣт“, манѣш, „бѣзѣт паштѣкок тѣнѣжѣт кѣок“, манѣш поп.

Кѣдѣлѣш эргѝ вуйжым сѣкѣ дѣ токыжы мийѣ. „Мѣнѣнѣмѣт поп лыктын колтыш“ манѣш.

ѣвѣжѣ изи эргѝжѣм сѣгѣрѣл канда. „Бѣндѣ тѣнѣ кѣэт кѣнь вѣлѣ“ манѣш ѣвѣжѣ.

Изи эргѝ поп токы мийѣт „бѣндѣ мѣнѣнѣм тѣрлок“ манѣш изи эргѝ. „Йара“, манѣш поп. „Пѣшѣжѣм тѣхѣнѣнѣм пуѣм“, манѣш: „кок бѣзѣт кѣлтѣ шин пѣтѣрѣдѣлыт, кѣок, пѣтѣрок“ манѣш поп. „Качкаш вадѣш нѣлѣн миѣм“, — манѣш.

Изи эргѝ кѣлтѣм шиѣш, шиѣш. Поп со качкаш ак канды. Тѣвѣ пичѣ тѣрдон араваѣшкѣвлѣ кыдалыт. „Шѣмбѣлкѣвлѣ, шагалдай, киндѣм ада нѣлѣ?“ манѣш изи эргѝ. „Нѣлѣнѣ, нѣлѣнѣ, мазарым кѣчѣт?“ манѣш. „Ик йамдар ѣрѣкѣ, калац тѣ пѣйырт коштым пай лижѝ“, манѣш тидѝ. Нинѣ цилѣ лыктын пуат. Тидѝ пѣрцѣм пѣлжѣмок олтѣн колта. Араваѣшкѣвлѣ шѣнѣнѣтѣт, кыдалыт.

Изи эргѝ качкаш шѣнѣзѣш.

Тѣвѣ, шукат литѣ, попын кужы ѣп вѣл йсжалтѣш, толѣшѣт. Ровотнѣкшым тѣрок шайагарѣмгѣц ѣнѣрѣлтѣ. „Ой, ой! тидѝ кѣцѣ мѣнѣнѣм

чиктә—калац тон әрәкәм вәлә качкын-йүн шынзә“ манәш поп. „Тидым кыңә гыньят тымдаш кәләш“, манәш. „Иргодым кытәш колтәм“, манын шаналта. Кытәш колтымжы гоным, „качкаш вадәш нәлән миәм“, манәш.

Изи әргы саснавләм, ышкавләм кытәш ләктын кәй. Кытым вәржы пиш мөндөрнә ылын. Поп ышкәдурәшбжы шаналта, „тидым шужыктән пуштам“, манәш.

Изи әргы саснам, ышкалым кытә, кытә, поп качкаш ак канды. Изи әргы саснавләм выжалән колта, пачыштым пычкын-пычкын кодаат, рокыш кәрыл-кәрыл мий. Ышкавләмәт выжалән колта, иктым вәлә кола. Ик кугим әйәлтән валтаат, ышкалым шүгыц шүргәлтә дә кугим колталтән колта. Ышкал күш кузән кәй, кәчәлтәш.

„Тәвә шукач ак ли, поп толәш. „Кыш вара кытәтәшбжы кәән?“ манәш, йәдәш.

„Кого мардәж тольят, пөртән-пөртән цилә ышкалым намал кәш, ик ышкә вәлә тагыңә аньят куги мычашәш пөйтөрнәлт коды, саснавләәтшым мардәж паштәк толшы кого шоләм цилә рокыш шин пыртыш; тывә пачышты вәлә кайыт“, манәш изи әргы. „Ах, йымы мөләнәм кого эксыкым пуэн“, манәш поп. „Алөк кәнә“ манәшәт, коктын токыжы алкәдәйт.

Токыжы мийәт, поп вәтәжылән йөвөрт попа: „ышкавләнәм цилә мардәж намал кән“, манәш, „саснавләм кого шоләм мөләндәш шин пөртән“ манәш. „Мәләннә йымы ти кытәзә вәру цилә тәхәнә эксыкым пуш“ манәш поп. Сәдәндон поп тон вәтәжы кытәзә йылатән колташ шанәһәйт. Кытәзәлән әрәкәм йүктәш тәнгәләйт, пукшат.

Изи әргы тидым цаклән, качкышыжым со качкәш, әрәкәжым понгышыш оптал-оптал колта. Качкын-йүн тәмәшәт, изи әргы стәл вәләнок пырән вазәш.

Поп вәтәжыдон коктын пурлыкыштым цилә кого чымаданвләшкы, ко-го кырышвләшкы оптат, талашат. Изи әргы стәл логәц кыньыл кәәт, ик кого кырышым йәстәрән шуа, вара ышкә тәш пырән шынзәш.

Поп тон вәтәжы кого чымаданвләм, кырышвләм цилә нырыш лыктытат, пөртәштәш пижыктән кодат; тылым ужыгат, попалтат: „тәвә ижы вәйр-йүшбнә йыла“, маныт. „Кү йыла? Кү йыла?“ манын кырышкыц изи әргы ләктын шагәләш.

„Ох, чорт, әчә мәнмәмок тиды йәлт чиктәш, ныманат бндә ыш кот тама“, маныт поп тон вәтәжы.

Изи әргы кызыртәт йожон ыләлтә. Попвлән вәлә ылым сәмәштә укә.

Йамак ымбак, мөнь тәмбәк.

(Эпин сирән нәлән).

Уюлн. Маробита № 587

Тираж 500 экзempl.

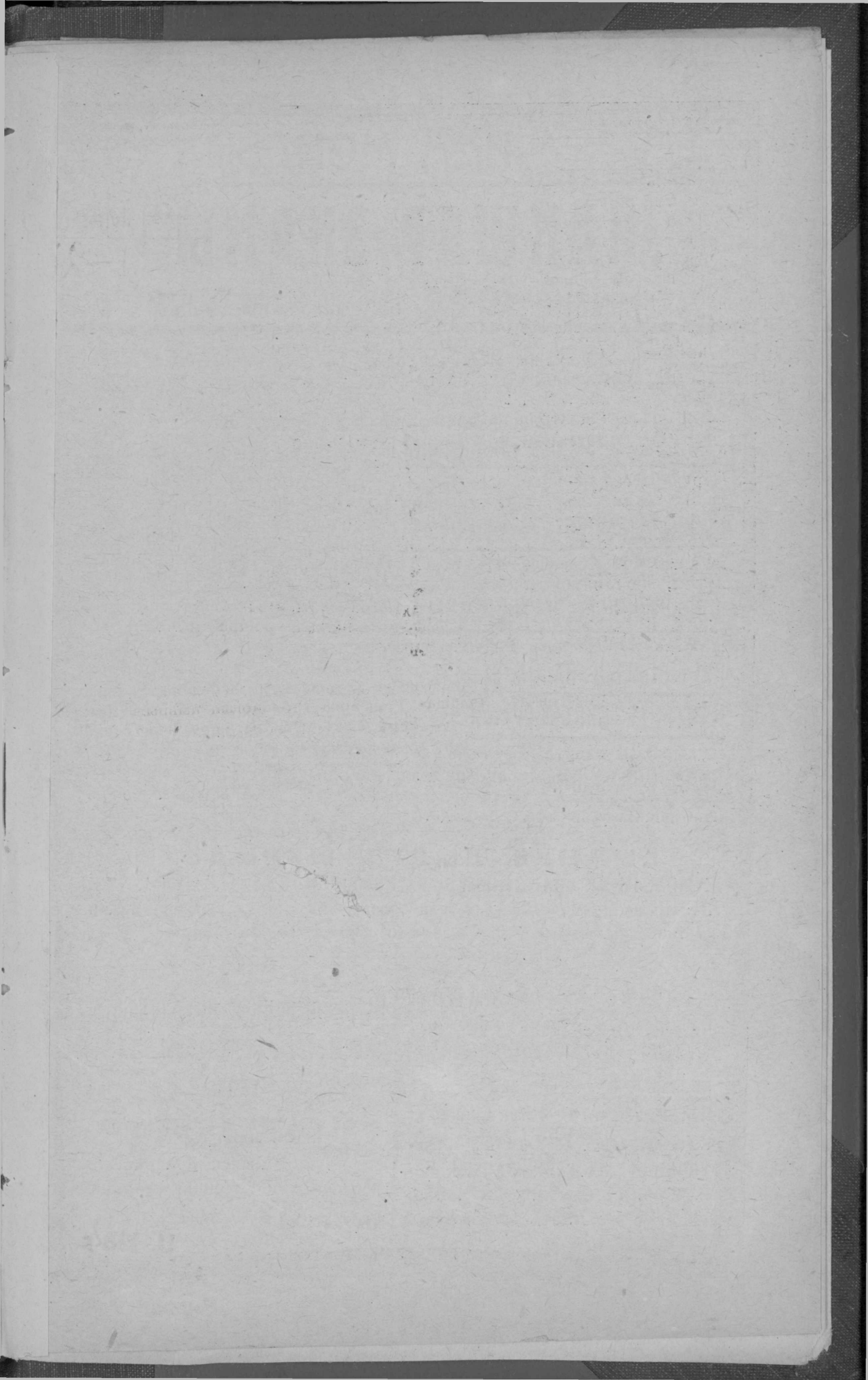
2²/₁₆ печатн. л. 64416 вв. в п. л.

Формат 72×105

Зотия М., (Отв. редактор)
Игнатьев Н.,
Петухов В.,
Булат Ш.

Сдано в набор 27/XI-35 г. Подписано к печати 23/XII-35 г. Заказ № 2253

Типография Горно-Марийского Из-ва, Козмодемьянск, ул. Ленина, 10

ИДӐ МОНДЫ!

„ЙАКШАР ЗНАМЫ“

Мар. Ж.
1-2 а

ЖУРНАЛЫМ 1936 ИЭШ КЫЗЫТОК СЫЛЫДА

ТЫЛЗЫ ЙЫДЭ лӕкшы „Йакшар знамы“ журнал (пэрви тиды „Усэм“ ылы) лӕктӕш тӕнгӕлӕн гынь, толшаш 1936 ин кут и шоэш, шӕм ишкы кӕд. Ти жӕп мыкы журнал сӕдок кушкын, йажоэмӕн, шӕрлӕн дӕ толшаш ин эчӕйт йажоэмдӕмӕ лиӕш.

„ЙАКШАР ЗНАМЫ“ ЛЫДШЫВЛӕ тӕргымдон, толшаш 1936 ин ти журналнам когоэмдӕш ыштӕмӕ. Пэрвишӕ 32 страницӕн вӕрӕш 48—64 страницӕн йактӕ когоэмӕш. Журналышты рисункывлӕ, снимкывлӕ пыртымы лит.

ЖУРНАЛЫН ПРОГРАММЫЖЫМАТ когоэмдӕмӕ лиӕш. Сӕнӕлӕн сирыввлӕгӕц (романвлӕ, шайыштмашвлӕ, повӕстывлӕ, лыдышвлӕ дӕ очӕрквлӕгӕц) пасна, политикы науки, экономикы гишӕн стьятавлӕм нумы лиӕш.

ФОЛЬКЛОРНЫЙ МАТЪЗРИАЛЫМ (йамаквлӕм, мырывлӕм, тошты годшы шайыштмашвлӕм моло) толшаш ин журнал №-р йыдӕок нумы лиӕш.

НИНЫВЛАГЫЦ ПАСНА потыкы шайыштмашвлӕм №-ргӕц номырышкы пӕцӕтлӕмӕ лиӕш.

КРИТИКЫ, БИБЛИОГРАФИ ӕтдӕлвлӕм дӕ эчӕ сирӕш тӕнгӕлӕш писатӕльвлӕн консультационный стьятавлӕм шукуракым пӕцӕтлӕмӕ лиӕш.

ЦИЛА КОЛХОЗВЛӕ, колхозныкывлӕ, школвлӕ, лыдмы пӕртвлӕ, ышкӕт хрӕсӕнвлӕ, тымдышывлӕ, тымӕншыбвлӕ—толшаш иӕш „Йакшар знамы“, сылыда.

СЫЛЫДА, ЛЫДТА, ШӕРЫДӕ.

Журналым кӕ сӕк шуком шӕрӕ, нынӕлӕн **ВЫЦ ПРӕМИМ НУМЫ** **ЛИӕШ:** ик прӕми—100 тӕнгӕ, вӕс прӕми—50 тӕнгӕ, кымшы прӕми—25 тӕнгӕ дӕ нӕлӕмшы дон вӕзымшы прӕми—10 тӕнгӕ рӕды.

Журналым когоэмдӕмӕ **ГЫНЪАТ**, йакшым тоштымок **КОДЫМЫ, ЛӕМБӕНЖОК:**

- Ик иӕш . . . . . 9 тӕнгӕ.
  - Пӕл иӕш . . . . . 4 тӕнгӕ дӕ 50 к.
  - Кым тӕлзӕш . . . . . 2 тӕнгӕ дӕ 25 к.
- ТОЛШАШ ИӕШ ЖУРНАЛЫМ НО-
ЙӕБРГЫЦОК СЫЛАШ, ПЛУЧАЙАШ
ЛИӕШ.

Журналым цила псчтывлӕшты,
письмоносцывлӕ дӕны сылаш
ЛӕЗШ.

ЖУРНАЛЫН АДРӕС:
г. Козмодемьянск, Марийской
области, улица Ленина редакции
„Йакшар знамы“.

Ц. 1936

Акт № 10

Вкладн. л.

ИЧВ. 16